

JORIS VAN DEN BERGH

De
post in
de
Vloeiweide

BOEKHANDEL
N. VOORHOEVE
EINDHOVEN

UITGEVERS - M.J. V.H. BROESE EN PEERBOOM - BREDA

*De Post
in de
Vloeiweide*

door

Joris v. d. Bergh

Uitgeverij v.h. Broese en Peereboom

Maandag, 4 September 1944, was het Duitse leger, dat uit Frankrijk was geranseld en uit België was weggevaagd, op de vlucht. Men zegge nu niet, dat het op de terugtocht was en dat het zich, op hoog bevel distancieerde. Het was op de vlucht!

De beide voorafgaande dagen, Zaterdag en Zondag, kon er nog van een terugtrekkende beweging worden gesproken. In hetgeen zich toen op den grooten weg van Antwerpen naar Breda afspeelde zaten nog resten van orde en discipline. Ondergeschikten, alhoewel reeds balsturig, pleegden openlijk nog geen insubordinatie en de colonnes die in aftocht waren, bleven nog redelijk in verband. Dag en nacht hield deze trek naar het Oosten — want van Breda ging het in de richting Tilburg — aan, een trek van besmeurde, doodvermoeide zwiigende sloebers te voet en van suffe knikkebollende kerels op caissons, op leege munitiewagens, op vrachtauto's en op karren met paarden. Maar bij het ontwaken op den 4den September was het beeld totaal veranderd. Hitler's vreeselijke leger was toen ordinair op de vlucht.

Op de Graaf Engelbrechtlaan (de nieuwe nog onbebouwde breede autoweg, die den Rijsbergschen weg met de Baronielaan verbindt) trokken de vluchtende wereldveroveraars langs mij heen. Het was een verheugende, echt verkwikkende Janboel. Men leefde er totaal van op.

Feldgrauen die gisteren nog beefden voor den Duitschen godheid die Offizier heet, staken nu den tong tegen dien geweldige uit. Nog geen tien meter van mij vandaan, bleef een auto, waarin vier hoofdofficieren waren gezeten „en panne”. Zij zeulden den auto aan den kant van den weg en prutsten met hun hoogmoedige vingers aan den motor. Deze bleef halstarrig weigeren. Twee der officieren snelden toen den weg op om te trachten een open vrachtauto, die vol soldaten zat, aan te houden. Zij wilden hun wagen door hem laten sleepen.

„Scheize!” schreeuwden de soldaten en de vrachtauto reed door. Kameradschap bestond niet meer. Half leege auto's weigerden te stoppen om nog wat afgetobde soldaten op te nemen.

Links van mij lag een soldaat kreunend op het betonnen wegdek. Slapend was hij van een auto gevallen. Zijn kameraden zagen hem vallen, maar de auto reed door.

'n Vrachtwagen vol soldaten sleepte een andere auto vol soldaten. Het touw waaraan de auto werd gesleept brak. Men schreeuwde en vloekte, en 'n onderofficier trok woedend zijn revolver.

„Scheize!”... en de voorste wagen reed door. Hitler's gedrilde divisie's waren tot een jammerlijke horde vervallen. Het was een heftig gewir-war van auto's, motorvrachtwagens en karren met paarden, een geschreeuw en getier van angstig opgejaagden die genadeloos waren jegens elkaar. Temidden van deze herrie deden zich dronkemanstooneelen voor. Bezopen soldaten zaten op een wagen te zingen „Wir haben den Krieg verloren!” Anderen zwaaiden met cognacflesschen en bralden dat de oorlog afgeloopen was en dat ze nach Hause gingen.

En deze wilde jachtende bende werd geflankeerd door rijen afgesloofde wrakkige soldaten die zich voortsleepten tot zij niet meer konden en aan den rand van den weg neerzegen.

„Is het nog ver naar Deutschland?” vroeg er een, die van uitputting liep te zwaaien.

„Nog ruim honderd kilometer”. Als gebroken stortte hij neer. Eenige burgers zeiden iets tot hem. Hij opende niet eens meer de oogen. Hij lag en bleef liggen, als een aangereden stervende hond. Er waren er die hun laarzen hadden uitgetrokken en op gezwollen kousenvoeten voortsjokten. Toen passeerde een jonge kerel. Ook hij vertoonde den onzekeren gang der zwaar ver-

moeiden, doch hij deed nog monter en er vlamde nog wat humor in hem op. Zijn helm bungelde aan zijn arm en zijn omzwachtelde hoofd vertoonde bloedsporen. Bij een groepje toeschouwers gekomen parodieerde hij den paradeas en riep lachend: „Napoleon kehrt zurück!” En een Feldweibel die achter hem liep zei: „Julie moeten morgen komen kijken, dan is het veel mooier. Dan zijn de Tommy's hier.”

Tja... die Tommy's.

„Waar waren die Tommy's nu?”

Onbegrijpelijk.

Iederen dag hadden Engelsche jagers boven onze wegen gecirkeld en op eenzame militaire wagens geschoten. Stellig! Dit zal zijn nut hebben gehad.

Maar nu, nu iedere kogel een treffer beteekende en mitrailleursvuur uit de wolken duizenden zou hebben neergemaaid en een verstopping zou hebben veroorzaakt welke een zichzelf vernietigende chaos ten gevolge moest hebben, nu was er geen jager in de lucht.

Onbegrijpelijk!

Met tien jagers er boven en tien tanks er achter zouden de desolate vluchtende divisie's zijn afgeslacht. Wij zagen geen jager en wij zagen geen tank.

Onbegrijpelijk!

Hitler's troepen waren totaal in ontbinding. Bij honderden zwierven de Feldgrauen over de zandpaden om hun heil bij de boeren te zoeken. Zij verstopten zich in de hooischelven en in de stallen. Zij bedelden om een oude broek, een kiel of een buis. Zij haalden hun zakken en rugbepakking leeg en toonden sigaren en sigaretten, shag, flesschen cognac en likeur, die zij wilden ruilen voor een Ziviël-Anzug, het reddende burgerpak.

Er was niet tegen te vechten! zeiden zij. Er was geen houden meer aan! Infanterie zag je niet bij de Amerikanen. Alles zat tusschen de wielen, achter metaal, in vechtwagens en in tanks. In verschrikkelijke tanks. Wie Kathedrale so grosz! zei er een.

Hoe eenzamer de boerderij, hoe meer vaandelvluchtigen zij herbergde. Voor hen, zoo zeiden zij, was de oorlog afgeloopen. Vechten deden zij niet meer. Es war sinnlos te sneuvelen in een oorlog die reeds verloren was.

Dagen later slopen deze uitknijpers tegen het vallen van den avond over de binnenpaden in Oostelijke richting. Op de groote wegen durfden zij zich niet vertoonen. Daar stonden toen patrouilles Feldgendarmarie of S.S. om hen op te vangen en weer terug te drijven in de gelederen, die de harde Duitse hand — laten wij het toegeven — inmiddels meesterlijk had hersteld.

Als er op 4 September wat jagers en wat tanks waren geweest....

Enfin! zij waren er niet! Er was er niet één!

Maar dat is niet het eenige onbegrijpelijke uit dezen oorlog voor zoover hij zich op Nederlandschen bodem heeft afgespeeld. Doch wie weet hoe doodsimpeltjes het verklarende antwoord kan luiden?

Maar goed dan. Op 4 September, 's avonds, wachtte Breda op de Tommy's die reeds in Wuestwezel — op nauwelijks 20 K.M. van Breda — in den rug van het vluchtende leger waren gesignaleerd. En later, weken later bleek ons, dat er dien dag inderdaad Amerikaansche tanks waren geweest, twee tanks, zegge en schrijve... Twee!

Maar op 5 September was er geen Poolsch, geen Canadeesch, geen Engelsch of Amerikaansch soldaat meer in de buurt. Zij waren ongeveer 20 km. terug gedreven of teruggetrokken, zij lagen nu weer in Merxem, de voorstad van Antwerpen, en de Duitschers waren er in geslaagd het gat weer te sluiten. De ring om Brabant was weer hecht geklonken. En in den loop van den dag zagen wij zoowaar krachtige versterkingen naar Rijsbergen oprukken. In de

richting Zundert bulderde het kanon, en nu.... nu kwamen er jagers boven onze wegen en het vuren op een munitiewagentje hier en een eenzame militaire auto daar, ving weer aan.

Het kanongebulder verplaatste zich en het kwam plotseling naderbij, en Duitse soldaten die fourageerden, vertelden aan de boeren, dat de Tommy's weer oprukten en dat er reeds weer op Nederlandsch grondgebied werd gevochten. Er werden in Strijbeek verdedigingswerken aangelegd door haastig opgecommandeerde burgers en.... de tankval om Breda zou worden bezet. En inderdaad, nog dienzelfden middag passeerde op den zandweg voor ons huis een colonne die zich naar den weg begaf, (den nieuwen nog niet geheel gereed zijnde weg voor snelverkeer de Moerdijk—Rijsbergsche weg) waarlangs de tankval was gegraven.

„De tankval zou worden bezet!”

Dat was voor ons een beangstigend, direct bedreigend bericht. Want links van ons huis, op precies 110 m afstand lag de groote weg naar Antwerpen, en rechts er van, op precies 190 meter lag de tankval met zijn ontelbare mitrailleursnesten. Wij zaten dus tusschen twee vuren. Want de Engelschen hadden al weken lang gewaarschuwd: „Verwijdert U van de groote wegen!” en als de tankval beschoten en bestormd zou worden lag ons huis van weerskanten onder vuur. De situatie kon niet slechter zijn. Van rechts bommen, van links granaten.

Toen ging het gerucht: de bunker op den Rijsbergschen weg die bij de tankval aansluit, is reeds bezet.

Ik sprong op de fiets met het risico dat de mof haar zou gappen en ging op onderzoek uit.

Het was waar. De bunker was bezet.

Toen besloten wij onze biezen te pakken. Wij sjorden een deken op de fiets, pakten een tasch met papieren en bescheiden, vulden een koffer met wat levensmiddelen en ondergoed, en daar gingen wij getweeën, mijn vrouw en ik. Waarheen?

Naar Boomkensberg, waar ik nooit was geweest! Want, och ja, hoe gaat het op een dergelijk prangend moment. Ik had plattelanders er onder elkaar over hooren spreken, dat je in geval van nood nergens in de omgeving beter kon zitten dan op Boomkensberg en op het moment waarop wij weg trokken herinnerde ik mij dat gesprek plotseling.

Wij gaan naar Boomkensberg, zei ik tot mijn vrouw, die menschen hier uit de buurt zullen wel weten waar je goed zit en zij hadden het er ook nog over, dat er daar een beste hulvaardige boer woont, een zekere van Zundert. Enfin.... wij fietsten het zandpad af, sloegen bij een dennen boschje rechts af, nasseerden de Ritsche brug over den Biiloon, reden recht door tot we weer bij een dennenboschje kwamen en daar informeerden wij bij een boer waar Van Zundert woonde. Op de fiets nog een minuut of vijf verder, antwoordde hij, links krijg je eerst een kleine plas waar omgezaagde boomen van een houtkooper liggen en daar even voorbij is het de eerste boerderij rechts. Op een akker naast die boerderij stond een boer voederbieten te rooien.

Woont hier van Zundert!

Ja, zei de boer.

„Zou ik hier voor één, misschien voor twee dagen onderdak kunnen krijgen. Ik maak in de schuur mijn eigen bed wel op, op wat stroo of zoo.

Ga maar naar binnen, zei de boer. Ik ben wel 'n bietje boas, maar de boas die beslist zit binnen.

De boas die beslist bleek de weduwe van Zundert te zijn, een kloeke vrouw van rond zestig jaar met een goedhartig, sympathiek gezicht.

Hier, in de eenzaamheid wist zij van niets, en ik moest haar in volle lengte en breedte uiteenzetten wat er aan de hand was.

Heerejeetje nog toe, zei vrouw van Zundert, dan wordt het in 't Oagie (Princenhage) benauwd. Mag ik Uw persoonsbewijs eens zien?

Ik overhandigde haar het document en zij riep haar oudste dochter om het ook nog eens na te kijken. En toen nodigde zij ons binnen.

„Doe maar net of ie thuis bent, hoe we het vanavond met slapen opknappen, zullen we nog wel zien!”

De familie Van Zundert bleek te bestaan uit drie zoons en drie dochters, en er zat een voorbeeldig saamhorigheidsgevoel in dit brave gezin, dat vriendelijk, maar zonder aarzeling door vrouw van Zundert werd bestierd.

Daar zaten we dan in de groote boerenkamer met roode plavuizen op den grond en een Brabantsche platte-buiskachel in den wijden schouw enne.... we poogden te doen alsof we thuis waren. Maar ja, je hebt bij totaal vreemde menschen waar je zoo maar om onderdak komt binnenloopen een knellend belemmerend gevoel, een gevoel van wel in een hoek van de kamer te willen kruipen, om maar geen ruimte in te nemen.

Maar vrouw van Zundert hielp ons daar gauw over heen.

Och Heerejeetje, zei ze, dan had je hier in Mei 1940 moeten zijn, toen de Duitschers binnen vielen. Toen hadden we 72 vluchtelingen uit Breda in huis. Ze zaten in het woonhuis, in de stal, in de schuren, en toch ging alles goed. 's Avonds gingen er bosschen stroo op den grond, en dan sliepen hier de mannen en daar de vrouwen, neen, ge zit ons niets in den weg, ik geloof zeker, dat we het samen goed zullen vinden.

Vertel maar eens wat, dat is gezellig, want we zitten hier zoo afgezonderd, dat ik het wel aardig vind gasten te hebben.

Enfin, het bleek alras dat wij elkaar goed verstonden, en.... we bleven ruim drie weken.

Toen we er twee dagen waren, kwam er nog een andere familie uit Princenhage, de heer van Elst met zijn vrouw en drie jonge kinderen (plus drie onderduikers van 20—22 jaar), want de Duitscher was mannen tot 50 jaar aan het ophalen en de heer van Elst dook nu onder op Boomkesberg. Hij was, wat men noemt, van de streek. De heer van Elst was jachttopziener geweest bij Graaf de Marnix die hier veel grond en veel boerderijen heeft liggen, en hij had verscheidene jaren, in een even eenzaam huis als de boerderij van Van Zundert op Boomkesberg gewoond. Hij was, om zoo te zeggen, in deze achteraf-hoek, in deze verlatenheid, de buurman van Van Zundert geweest, maar dan een buurman op een afstand van tien minuten gaans. De heer van Elst, die tijdens dezen oorlog de functie waarnam van rentmeester van den te Brussel verblijvende Graaf de Marnix woonde den laatsten tijd — evenals ik — te Princenhage, en dit substituit-rentmeesterschap bracht hem geregeld op Boomkesberg terug. Hij kende hier niet alleen iederen boer, maar hij kende ook iederen greppel en iederen boom. Want als jachttopziener had hij hier dag en nacht rondgezworven, achter het wild en achter de stroopers aan, en als rentmeester kwam hij de pacht innen, regelde hij de herstellingen aan de boerderijen en ging hij met zijn arbeiders de bosschen in om deze uit te dunnen en voor nieuwen aanplant te zorgen.

Nu eerst iets over het, op het eerste gezicht, nogal vreemde feit, dat wij die de gastvrijheid van Van Zundert hadden ingeroepen voor één of twee dagen, er ruim drie weken bleven vertoeven.

Kijk eens! Toen wij onze biezen pakten omdat de Tommy's ieder uur te verwachten waren, kon geen sterveling vermoeden dat het geallieerde leger zes weken later nog aan de grens lag te treuzelen. Het geschut daverde bij Til-

burg, het daverde bij Chaam, het daverde tusschen Rijsbergen en Zundert, wij hoorden het uit de richting Woensdrecht—Ossendrecht en ieder moment kon de doorstoot plaats hebben.

Ge moet niet teruggaan! zei vrouw van Zundert, ge zit hier goed, ge moet hier blijven tot de storm over den grooten weg en den tankval is heengetrokken. Ge kunt het met ons en met Van Elst goed vinden en je potje staat op het vuur. Ge maakt me kwaad als ge teruggaat voor het zoover is.

En zoo werd het omdolen en wachten van dag tot dag, omdolen en wachten. Nu en dan gingen we even naar Princenhage, om nieuws te halen, maar het „nieuws” maakte je maar kregel, want de eene dag treuzelden de geallieerden een beetje vooruit, en dan anderen dag treuzelden zij een beetje achteruit. En steeds heette het weer dat de Canadeezen en Polen voor een grooten doorbraak gereed stonden en dat ieder moment de stoot kon worden verwacht. Zoo bleven wij drie weken „hangen”, maar toen hakten wij den knoop door en verlieten wij den kring der eenvoudige deugdzaame Van Zundert's wier handel en wandel wij — in dézen tijd, die een felle aanklacht jegens het gros der boeren inhoudt — met respect hadden gadeslagen.

— — —

Terwijl de hoofd-wegen van den ochtend tot den avond onder het woedende mitrailleurvuur der jagers lagen, was het op Boomkesberg heerlijk rustig. Links, op een afstand van drie kwartier gaans, lag de Rijsbergsche weg, rechts op drie kwartier gaans lag de weg van Etten, en Princenhage lag op een afstand van bijna 'n uur. Wij zagen wat zich boven de wegen afspeelde, doch wij hadden er geen hinder van.

Wij durfden hier in de eenzaamheid ook vrijelijk onze fiets gebruiken en gedurende ons gansch verblijf op Boomkesberg, hebben wij daar geen Duitscher gezien.

Het lag te ver voor de Kulturträger. Nabij de wegen, waar meer huizen stonden, viel méér en viel gemakkelijker te gappen.

'n Mooi stuk natuur rond Boomkesberg. Akkers en weiden, hooge grond en lage grond die langzaam afgleed naar de malsche Vloeiwei, schilderachtige echt Brabantsche zandwegen met diepe scherpkantige karresporen en dan telkens, na een bollen akker of na een weggezakte weide, een bosch van naalddhout, hier mastbosch geheeten. En daar tusschen, nu en dan na tien minuten en 'n kwartier gaans, in alle eenzaamheid een boerderij. Iedere boer leeft hier in afzondering. Zijn contact zoowel met burens als met „de bewoonde wereld” ontstaat bij het melkrijden naar de boterfabriek — een verre tocht — en bij zijn kerkgang naar Effen of naar Etten, wat ook weer mijl of zeven is. Wij wandelen daar vele uren en fietsten er wat rond en op een onzer tochten, toen wij bij een aardig huisje van roode baksteen aan den rand van een bosch waren aangekomen zeide de heer Van Elst: „Kijk, hier heb ik nu vijf jaar gewoond!” En toen wij een eind door het bosch hadden gereden en op eenigen afstand een vriendelijk wit huisje met groene luiken opdoemde zei hij: en daar woont Boschwachter Neefs. Zij noemen hem in de wandeling boschwachter, maar hij is net wat ik ben geweest. Hij is jachttopziener, op het landgoed van den Heer Henkes, en hij woont daar verduveld aardig, maar voor de kinderen die naar school moeten is het een heel eind, vooral in den winter. Er komt hier nagenoeg geen sterveling en in den winter zie je heelmaal geen mensch, de sneeuw blijft hier lang liggen enne.... hij heeft er nog al een stuk of wat, ik geloof dat ze met z'n tienden zijn, acht kinderen, waarvan de helft nog school gaat.

Over Neefs werd verder niet gesproken doch een paar dagen later kwam juffrouw van Elst brood te kort en vergezeld van mijn echtgenoot begaf zij

zich naar Neefs om brood te halen. Want bij Neefs kwam nog een bakker uit Rijsbergen en als zij daar nu haar broodbonnen afgaf....

Enfin, het kwam in orde. Thuisgekomen had mijn vrouw het er over, dat er zooveel menschen bij Neefs waren. Zij had wel vijftien, zestien mannen op het erf en in de schuur gezien en er stonden emmers vol met geschilde aardappelen zoodat al die jonge kerels ook wel bij Neefs in den kost zouden zijn.

De Van Zundert's vertelden toen, dat Neefs een aantal onderduikers herbergde en dat er ook een groep van de ondergrondse was gehuisvest. Iedereen in de buurt wist het, doch het beste was er maar niet over te spreken. Het parool was mondje dicht, en daarmee was het thema meteen afgedaan.

Twee dagen later trok ik er op de fiets op uit om nieuws van het front te halen. De Van Zundert's hadden geen radio en wij teerden op berichten welke de boeren meebrachten die melk naar Princenhage hadden gereden of op hetgeen deze of gene willekeurige passant ons mededeelde. Dien dag echter had ik niemand kunnen praaieren en uit verveling toerde ik nu maar wat over de boschpaden zonder mij er rekenschap van te geven waar ik mij bevond. Zoo kwam ik op een weg dien ik nog nooit had gereden en terwijl ik er over piekerde waar ik nu zou belanden, kwam ik zoo waar bij het witte huisje van Neefs. Verrast keek ik even op — want ik was nu weer op bekend terrein — en langzaam fietste ik weer verder. Nog geen minuut later kwam er iemand naast mij rijden. In de meening dat hij moeite had te passeeren gaf ik hem meer ruimte door naar rechts uit te wijken, doch hij bleef links naast mij. Weggedoken in de hooge kraag van mijn jas — want het was regenachtig en guur — deed ik alsof ik hem niet zag en ik fietste doorgemoedereerd verder, doch toen zwaaide hij naar rechts en bleef nu rechts naast mij rijden. Nog steeds negeerde ik hem volkomen, ik keek recht voor mij uit, maar ik voelde dat hij mij scherp observeerde en toen ik bij een bocht in den wegde binnenbocht erg nauw nam, waardoor hij even achter mij kwam te zitten, zei hij plotseling: „Oh, ben jij Joris van den Bergh”. Hij had het houten plaatje met mijn naam gezien, dat ik — voor het vervoer per spoorweg — onder aan mijn zadel had hangen.

Toen stapte ik af. Inderdaad! zei ik, ik ben Joris van den Bergh en wat wenscht ge van mij?”

„Ik dacht al”, zei hij aan zijn slappe hoed tikkend — die vent heeft een bekend type, maar nu herken ik je. Maar vertel me eens, wat doe je hier in de buurt en wat doe je daar speciaal bij dat witte huis?”

Het was een groote beenige sterke kerel van ± 27 à 28 jaar, een kerel met een onverschrokken gezicht die voor mij stond. Hij stond daar in hooge laarzen, met een manchester rijbroek, een cowboy-blouse en opgestropte mouwen, en in zijn achterzak boldeerde een revolver. 't Was duidelijk! hij maakte deel uit van de ploeg der ondergrondschers die bij Neefs onder dak was en hij was mij subiet achternagefietst omdat hij „verkenning”, spionage vreesde.

„Wat doet U hier?”

Ik vertelde hem, dat ik bij Van Zundert was en zoo meer enne.... dat hij niet vreemd moest opkijken als ik een dezer dagen bij Neefs aan kwam loopen in gezelschap van den heer Van Elst die een oud-collega en goede bekende van Neefs was, maar!.... waarom begluurde U mij zoo?

„Omdat!.... omdat ik je voor je raap zou hebben geblazen als je de man was geweest waarop ik loer. Want er zit spionage in het spel.... er moet er hier een zijn die zoo nu en dan eens komt rondneuzen.... we hebben presumptie op iemand en als we 'm vinden zijn we erg vlug met 'm klaar.”

Terwijl wij daar op het boschpad stonden te praten kwam er 'n wierijder aan, ook op hooge laarzen. Hij stapte af en bleef zwijgend bij ons staan. „t Is

in orde!" voegde de lange met wien ik in gesprek was hem toe. Even later verscheen nummer drie en toen kort daarop nummer vier kwam opdagen in een keurige blauwe pantalon en Schillerhemd met een jas los om de schouders geslagen, middelmatig van lengte, nogal gezet met eenig embonpoint, type van een vlot en joviaal gentleman met een open prettig goedlach's ge-laat (dien ik later zou leeren kennen als „de machinist") stelde ik mij voor.

„Van den Bergh!"

„Jansen" zei hij.

„Zeer populaire naam mijnheer Jansen" merkte ik ironisch op om hem te doen voelen dat ik begreep dat hij géén Jansen heette.

„t Was duidelijk!

Zij kwamen even neuzen wat de lange met mij aan het verhapstukken was doch nu 't signaal op veilig stond ontspan zich een vrij gesprek, waarbij ik hun vroeg of zij ook het laatste oorlogsnieuws voor mij hadden. En toen deelden zij mij details mede die buiten de gebruikelijke berichtgeving van welk communiqué dan ook lagen zoodat het duidelijk was dat zij over informatie's beschikten die langs z.g. „geheimen" weg werden verkregen.

Toen gingen wij uiteen en van mijn ontmoeting vertelde ik alleen iets aan mijn vrouw.

— — —

Weer twee dagen later zaten wij andermaal zonder oorlogsnieuws en nu reed ik in gezelschap van den heer Van Elst maar direct naar het witte huisje. De heer Van Elst ging binnen bij Neefs zitten praten en ik liep het erf op. 't Was een lekkere zonnige dag en op het erf leek het wel een vacantie-oord. Twee van de gasten van Neefs hadden bezoek van hun meisjes zooals ik dacht (later bleek mij dat het twee koene jonge vrouwen waren die voor de ondergrondse couriersdiensten vervulden) en zij lagen op kussens uit tuinstoelen te zonnebaden; twee anderen maakten hun fietsen schoon en repareerden een lekken band; in de keurige loods die op slechts enkele meters van het witte huisje stond, maakten er een paar hun bed op, 'n drietal speelde een spelletje kaart en even verder, op het zonnige paadje tusschen de bloemen, zaten er twee aan een klein tafeltje te schaken. Een daarvan was de „machinist" en ik wilde naar hem toegaan om het oorlogsnieuws te halen. Doch toen kwam er een uit de loods die met uitgestoken hand op mij toeliep. Deze jonge man met zijn zachte zangerige stem was Nelissen uit Oss, een zeer bekend man uit de paardenwereld. Ik had hem bij diverse sportgebeurtenissen ontmoet en wij kregen het over concoursen hippique en over de courses op Duindigt en over jockey's die wij beiden goed gekend hadden en hij vertelde mij, dat hij de eerste de beste keer, dat de moffen menschen hadden opgehaald om deze in Duitschland te werk te stellen, was ondergedoken en dat hij al drie jaar bij Neefs was. Neefs had gezorgd, dat hij als „landbouwer" werkzaam op het bedrijf van den heer Henkes werd ingeschreven en nu moest hij blijven waar hij was. En terwijl wij daar stonden te praten kwam er weer een uit de loods op mij toegelopen, de kleine slanke levendige Janus van den Heuvel met zijn scherpe kop en valkenoogen, die altijd rusteloos waren en speurden en speurden en wiens heele wezen een en al actie was.

Ik kende hem van 1940 toen de Duitschers binnen vielen en wij met nog wel een dertig anderen, den wijk hadden genomen bij een boer, bij den langen Toon van Gurp, omdat Breda werd geëvacueerd en wij liever ons zelf evacueerden dan geëvacueerd te worden door een groep naïeve diletanten. Wij hebben toen langs den weg gestaan en wij hebben toen de beruchte evacuatie van Breda gezien, het jammerlijkste failliet, ooit door eenige „organi-

satie" geslagen en waarbij niet de lamme den blinde, doch de blinde den lamme leidde. Maar niettemin heeft deze tragedie der onnoozelheid tot de benoeming van een eere-burger der stad Breda gevoerd... een truc uit het Cagliostro theater: „'n Burgemeester die 'n ondergeschikte riddert om zoodoende zijn eigen daden te versieren."

Met Janus van den Heuvel hebben wij toen bij dien boer een paar dagen geschuikelderd en nu troffen we hem hier weer aan als vluchteling, als opgejaagde ondergedokene die de honden der Gestapo op zijn voetspoor had omdat hij een radio-toestel bezat zonder daartoe vergunning te hebben en die zich nu, met gloeiend gemoed, bij de ondergrondse had aangesloten.

En zoowaar was er nog een bekende bij Neefs, de rustige, ik zou willen zeggen, de evenwichtige Hendrik Touw, een jonge man uit Princenhage, timmerman evenals zijn vader doch tevens een prima kracht op het gebied van Radio Techniek, een robuste „anti", die zonder eenige ophef of bravoure zijn leven veil had voor zijn vaderland, een die zijn doel lijnrecht in het oog hield, al ging hij er ook lijnrecht den dood mee in. Maar zoo waren zij, zooals later bleek allen bij Neefs. „Alles voor het vaderland en de dood aan de landverraders van de N.S.B. en aan de Moffen".

Toen zij na ons praatje weer de loods ingingen begaf ik mij naar de schaakspelers. Ik zette mij naast den „machinist" neer en deze stelde mij aan zijn tegenspeler voor op de volgende wijze: „Dit is de heer van den Bergh en dit is de Kapitein".

Een naam werd er dus weer niet genoemd.

„De Kapitein" was een slanke, bijna gestyleerde figuur, 'n pezige kerel met een scherp gelijnde beenige kop, klare, bijna strenge oogen, een geokerde, strakke, ietwat tanige en gegroefde huid, zooals menschen hebben die veel in wind en felle zon hebben gestaan clean shaven en met een gladgeschoren gebruinde schedel. Ik taxeerde hem op een goede veertiger. Ik bleef bij de partij toezien en de machinist kreeg den kapitein in een benarde positie, doch de kapitein werkte zich los en kreeg de gelegenheid den machinist in het nauw te drijven. Doch hij zag toen den beslissenden zet niet en toen hij — na reeds tweemaal gestoord te zijn — nogmaals werd weggeroepen, ging de partij weldra voor hem verloren.

Men noemde hem „De Kapitein" en naderhand bleek mij, dat hij kunstschilder en leeraar aan het Lyceum te Breda was — doch toen ik hem bij zijn onderhoud met de pensionnaires van Neefs had gadegeslagen stond het bij mij vast, dat hij hier de leiding had. Hij was „artiest", kunstschilder, maar hij was meer kapitein dan menig kapitein van professie. Vriendelijk en amicaal, maar met een beslistheid en een accent dat den man eigen is die gewend is gezag en verantwoordelijkheid te dragen. Toen de schaakstukken werden opgeborgen en „de kapitein" zich naar een afgelegen plekje begaf waar hij een onderhoud had met een kleine ietwat schriële figuur met 'n nieuw modisch kneveltje — van boven, bij de neusvleugels wat weggeschoren — waarbij de kapitein blijkbaar instructie's gaf, kwam hij in het zonnetje nog even bij ons praten. En toen noemde hij zijn naam: Paul Windhausen. Hij was officieel de commandant van deze groep van ondergrondschene.

— — —

Zoo kwam ik vrijwel iederen dag bij Neefs om het oorlogsnieuws te halen en het was vrijwel steeds „de machinist" die het mij verstrekke. Eens lag hij te rusten, want ja,.... hij had 's nachts patrouille gelopen en zij hadden een bijzonder akkefietje moeten opknappen.... enfin, we bleven wat praten en het bleek mij, dat hij uit „Holland" dus van boven den Moerdijk kwam.

Hij was aan boord 1e officier geweest (machinist) had alle wereldzeeën be-

varen, was met den oorlog stil komen te liggen, had toen de functie van Adj. Insp. der C.D.K. (Centraal Distributie Kantoor) aanvaard en had zich toen bij de ondergrondse voor zijn vaderland ingezet. Hij vertelde aardige ontmoetingen welke hij bij zijn reizen had gehad en toen, plotseling even peinzend, zei hij: „U wacht, en wij wachten, maar het duurt voor ons te lang, mijnheer Van den Bergh de Tommy's moeten gauw komen want U zult het al lang hebben begrepen: het is hier een preciaire post, een zeer preciaire post. Het duurt te lang en dat moeten we niet hebben. Iederen dag, ja ieder uur verwachten wij hen, zij zullen heel gauw moeten komen, heel gauw!“....

Prachtige kerels noemde hij zijn metgezellen. Het waren mensen van allerlei rang en stand die echter een ware en hechte broederschap vormden. De onverschrokkenheid lag er boven op. Er was geen weifelaar onder. De gevaarlijkste opdrachten werden voetsstoots, zonder eenige aarzeling, uitgevoerd. Later heb ik daar meer van gehoord.

Tja.... dat wachten!

Geef ons Uw boek, „Temidden der Kampioenen“, vroeg de machinist, ik heb daar in onze groep, toen U hier voor het eerst kwam, over hooren praten. De jongens willen het graag lezen.

Ik bracht hem het eenige exemplaar dat nog in mijn bezit was en het ging van hand tot hand. Toen ik het na zooveel dagen terug vroeg, zei de machinist dat er nog afschrijvers voor waren. „Ik zal er voor zorgen, U krijgt het perse terug!“

Ik kreeg het **niet** terug. De Machinist kon zijn woord niet houden.... De dood belette hem dit.

.... Het laatste boek dat deze prachtige kerels lazen was.... mijn boek. Tot weinige uren voor hun dood spraken zij er nog met mij over. Dat was op Dinsdag 3 October 's middags om drie uur.

„Ik heb het uit en vanavond is er weer een ander aan de beurt“.

Slechts enkele uren later schrikte ik van hun doodsbericht. En toen heb ik er over zitten peinzen, dat mijn boek hun laatste verpoosing is geweest.... en dit weten heeft mij stil gemaakt.

.. .. .

Voor mij, zit er thans aan mijn boek een smartelijke en juichende herinnering vast, een tragedie en een aureool. Wanneer ik weer een exemplaar van mijn boek in handen zal hebben of men mij er over zal spreken, zal ik denken aan den tragedie van den 4den October, maar dan zal ik tevens den gulden glans zien stralen van het aureool dat hunne nagedachtenis omgeeft.

En dan zal ik gelooven, dan zal ik rotsvast gelooven in de toekomst van mijn geteisterde en kreunende vaderland.

Want een land, dat, als het er om gaat, tegen galg en vuurpeleton in, nog kerels naar voren brengt! als zij die zich hier bij de Vloeiwei verzamelden en dat dezulken spontaan naar voren heeft gebracht, bij tienduizenden in elk van onze gewesten, op onze klei en op ons zand, op onze wateren en op het asphalt onzer steden, zoo'n land heeft de krachten in zich om elke ramp en elke smart glorieus te boven te komen.

En Nederland zal herrijzen! Schooner en grootscher dan ooit tevoren!.... **mits** het geen land meer wordt van R. K. padvindertjes, van A. R. padvindertjes, van liberale padvindertjes en van A. J. C.-ers; geen land meer van zooveel bonden met zooveel bonzen; geen land meer dat (volgens een harde kwalificatie van eertijds) de aasgieren der conflicten kent: de z.g. „vrijgestelden“, geen land meer dat door sectarisme gespleten en versplinterd is,

Zoo het dit niet wordt, gebeurt of het een of het ander,

Of Nederland gaat dan aan deze gespletenheid langzaam maar zeker ten gronde, of het krijgt, na de beestachtige jaren der moffen, nog een woedenburgerkrijg te doorstaan.

Want dan zie ik andermaal duizenden en tienduizenden illegaal zich samen-trekken en dan zal het de barricade zijn waarop deze kerels zich ter sanceering van hun vaderland inzetten.

Pastoor en dominee mogen zich binnen de kerk houden!

Dan zal het ons land beter gaan, en de kerk niet slechter!

— — —

Maar keeren wij terug.

Tja, dat wachten, dat weken lang wachten op de Tommy's!

Iederen dag spraken zij er over.

Maar waarom dan zoo vroeg bij-een gekomen?

Waarom de komst der Tommy's niet afgewacht?

Waarom met 17 man zoolang bij een gehokt in een klein huis met een gezin van man, vrouw en acht kinderen?

Luister even naar de verklaring!

Deze groep is de dupe geworden van een valsche bericht, van het valsche bericht door Reuter op 4 September de wereld ingezonden dat de geallieerden dien dag Breda hadden bereikt.

Vóór dit valsche bericht in de wereld was gekomen was er bij de familie Neefs slechts één man onder dak: Jan Nelissen, die zooals gezegd, er als kwasi „landbouwer“ emplooi had gevonden. Hendrik Touw die al 7 maanden was ondergedoken omdat hij door de Gestapo werd gezocht op grond dat hij bij de ondergrondse was aangesloten en hij er van werd verdacht een geheime zender te bedienen (hetgeen juist was) was er wel „kind aan huis“ en hij at ook bij Neefs, doch hij sliep bij Van Aart aan den Raamschoorscheweg waar nog drie andere leden van de ondergrondse, Toon, Kees en Sjoerd, gehuisvest waren. Het valsche bericht van Reuter op 4 September (den dag dus waarop wij Hitler's divisies zagen vluchten) verspreid, is oorzaak geweest dat zich toen 15 man bij Neefs kwamen melden en dat Hendrik Touw daar toen eveneens zijn intrek nam, omdat zijn dienst als marconist zulks vorderde.

Al deze mannen handelden volgens consigne. En dit consigne luidde, dat zoodra de geallieerden Breda zouden hebben bereikt, zij zich bij Neefs hadden te verzamelen om dan als verspieters en als gidsen met de Tommy's mee op te rukken.

Men zou dus maar enkele uren, hoogstens één nacht, bij Neefs zijn gebleven. Nu wist het Bredasche contingent uiteraard dat de Tommy's Breda nog **niet** waren binnengerukt, doch het had de moffen zien vluchten, het had den Ortscommandant plus de Feldgendarmarie op hooge beenen de stad zien verlaten, en het wist ook, dat zij die op grond van het valsche bericht van buiten af kwamen, op weg waren naar Neefs en overigens.... het was toch slechts een kwestie van enkele uren dat de Tommy's werkelijk in Breda zouden zijn.

Ergo spoedden zij zich naar de afgesproken verzamelaats, en zoo was daar in den namiddag van 4 September de groep op volle sterkte bij Neefs bijeen.

Ik weid hier daarom zoo over uit, omdat ik, na de dramatische ontwikkeling precies een maand later (4 October) van rappe tongen de verwijtende verzuchting heb gehoord, dat het zoo dom was met 17 man voor zoo'n langen tijd zijn bivak in een gezin met acht kinderen op te slaan; dat men de elementaire begrippen der voorzichtigheid uit het oog had verloren en zoo al meer.

Doch dat was nakaarten van menschen die het kaartspel niet eens kenden.

Het voorbarige bericht van een nieuwsbureau der Geallieerden heeft deze groep te vroeg bijeen gebracht en de groep bleef bijeen, omdat hetgeen nu

zéér goed, zoo goed zelfs, dat hij wist, dat de bezoeker een „verkeerde” was, een pure slechte en een gevaarlijk handlanger van den mof, maar Neefs liet hem hiervan — voorloopig althans — niets blijken. De ongewenschte gast gedroeg zich tegenover Neefs als de amicaliteit zelve en toen Neefs hem zoo terloops de vraag stelde wat hem hier naar deze verlaten streek had gevoerd, antwoordde deze bedrieger, dat hij met een boodschap van zijn vrouw op weg was naar haar vriendin die „ginds in de villa” in betrekking was. Nu hij toch in de buurt was, had hij deze gelegenheid aangegrepen, om Neefs even te bezoeken en om meteen een koele drank te nemen, omdat het zoo warm was en zoo ver.

Onmiddellijk na 's mans vertrek riep Neefs zijn makkers bij elkaar, „Mannen!... wat doen we er mee? Willem uit Princenhage is hier geweest!” Er behoefde geen nadere omschrijving te worden gegeven. Want Touw kende hem, en Janus van den Heuvel kende hem.... en er moest snel gehandeld worden.

„Wat doen we er mee?”

„We gaan hem halen?”

„Twee mannen sprongen op de fiets en bedreigd door een revolver was Willem weldra bij Neefs terug.

Hem werd voorgehouden, dat hij het aan de kuikens moest wijsmaken, dat hij „toevallig” bij Neefs was afgestapt, en nu was het weliswaar een klein kunstje hem — den verspieder — onmiddellijk koud te maken, doch men hield hem voorloopig liever levend in handen. Dit kon zijn voordeel hebben... hij kon b.v. als een ruilobject worden beschouwd, enfin, Willem werd „ergens in de buurt” opgesloten en dag en nacht door een gewapend lid van de groep bewaakt. Ongeveer 10 dagen is Willem opgesloten geweest. Toen kwam in het schemerdonker een Deutsche auto voorgescreven, een auto van de ondergrondse, en deze leverde den geboeiden Willem af aan een ondergronds adres in Breda. Zoo hebben er nog meer vastgezeten „in de buurt van Neefs”

Zoo werden de dagen van wachten en wachten gevuld tot Dinsdag 3 October.

Hoe was nu de situatie in den nacht van 3 op 4 October?

Bij Neefs, in huis, sliepen 14 personen, te weten:

Neefs 47 jaar, zijn vrouw 46 jaar, Toos 22 jaar, Wies 20 jaar, Emile 18 jaar, Sjaak 14 jaar, Johan 9 jaar, Julia 7 jaar en Cornelis 4 jaar. En voorts Paul Windhausen 41 jaar, Johannes Nelissen 31 jaar, Henricus Touw 31 jaar en Frie Renard 19 jaar.

En in de schuur sliepen 8 personen en wel: Henricus Brautigam (hier geheeten Oome Piet) 49 jaar, Johan Oberg (hier geheeten Oome Jan) 40 jaar, Adriaan van den Heuvel 34 jaar, Franciscus de Visser 33 jaar, Johannes de Vries 26 jaar, Hendrikus Hofman 23 jaar, Johannes Bakker 23 jaar, en Marinus van den Boogaard 22 jaar.

En patrouille liepen dien nacht (want beurtelings stonden er twee buiten op post, zij patrouilleerden steeds in de omgeving van de post) Jacobus van den Boogaard (de broeder van bovengenoemden Marinus) 23 jaar en Hendrikus van der Sande, 23 jaar.

Nu eerst iets over Frie Renard die dien nacht ten huize van Neefs verbleef. Hij was daar toevallig.

Frie Renard, die juist 19 jaar was geworden, was de vriend van den ruim 17 jarigen zoon van Neefs, Emile, die op het landbouwbedrijf van den heer Lout Henkus werkte. En nu de campagne van het rooien der winteraardappelen was aangevangen had Renard aangeboden Emile een handje te helpen.

Er werd 's ochtends half zes begonnen en 's avonds zes uur geëindigd en waar het voor Renard die in Breda, dus op 2 uur gaans van de Vloeiweide woonde, te ver was om iederen dag naar huis te gaan, bleef hij gedurende de periode van het rooien bij Neefs logeeren.

Op Woensdag 4 October nu, waren vader en moeder Neefs naar gewoonte om 5 uur opgestaan en terwijl Emile en Frie Renard zich kleedden, had moeder Neefs het ontbijt gereed gemaakt en had Neefs koffie gezet. Zoodra Neefs beneden in de keuken was gekomen had hij zijn neus buiten de deur gestoken en had hij van den Boogaard en van der Sande, die hij in het schemerdonker en bij den bosch-nevel nauwelijks kon zien, toegeroepen en gevraagd of er dien nacht veel geschoten was en of het geschut al wat dichterbij was gekomen. De patrouille was toen doorgelopen en Frie Renard begaf zich daarop naar buiten om even te wateren. Toen hij weer naar binnen wilde gaan, hoorde hij den waakhond, die in een hok nabij de schuur lag, blaffen en Renard keek nog rond om na te gaan, waarom de hond aansloeg doch hij zag niets verdachts en zette zich gretig achter zijn boterham. Toen — het was precies kwart over vijf — werd de deur geopend en traden drie Duitschers binnen.

Renard zag Neefs nog even lachen want deze dacht aan een grap van Sjoerd en Kees en Toon die bij Van Aart lagen en zich immers ook van Duitse uniformen bedienden, doch aanstonds bleek dat hij hier met de ontstellende werkelijkheid te maken had.

Opgemerkt mag worden, dat er aan een grap gedacht **kón** worden. Want de patrouille had immers geen enkel alarm gemaakt. Er was geen waarschuwend sein gegeven, er was geen schot gelost.

Wat er gebeurd is, is een open vraag gebleven.

Is de patrouille, wetende dat Neefs en de anderen bij de hand waren, onachtzaam geworden? Heeft zij zich, om wat te rusten, hier of daar neergezet? Is zij toen in het duister (immers vijf uur zomertijd en dan nog „Deutsche” tijd, dus 3 uur 20 min. zonnetijd in October) bij den eigenaardigen ochtend nevel en bij een bodem van vochtige dennennaalden welke het geluid van voetstappen totaal dempt, door de Duitschers verrast geworden, dan wel uit een hinderlaag, nabij het huis (houtstapel of heg), plotseling besprongen geworden?

Wij weten het niet.

Het lijk van den zwaren athletisch gebouwden Jacobus van den Boogaard werd later vóór het huis gevonden en dat van Hendrikus van der Sande lag ongeveer 500 meter van het huis verwijderd. Mag hieruit worden afgeleid, dat de geweldig sterke v. d. Boogaard zich van de Duitschers heeft losgeslagen, dat hij getracht heeft nog bij de schuur te komen, dat hij bij deze poging is neergeschoten en dat v. d. Sande daarbij heeft getracht zich door het cordon van belegeraars heen te vechten?

Wij kunnen het slechts veronderstellen.

In ieder geval, drie Duitschers stonden plotseling bij Neefs in huis, drie afgezanten van den dood, een luitenant, diens adjudant en een Feldwebel.

„Handen omhoog of ik schiet” bulderde de luitenant.

En toen snauwde hij „Zijn hier wapens?”

Niemand antwoordde.

Toen wendde hij zich tot Renard die het dichtst bij hem stond.

„Waar zijn die 17 man, die hier zitten?”

„Dat weet ik niet, ik ben hier geen baas”, zei Renard.

Toen vroeg de luitenant, die goed Nederlandsch sprak, hetzelfde aan Emile. En toen deze geen antwoord gaf, beet hij Neefs toe:

„Neefs waar zitten die 17 man?”

„Het zijn mijn vrienden, antwoordde Neefs”.

Toen wilde de luitenant het huis doorzoeken en gevolgd door zijn adjudant deed hij een paar stappen, juist in de richting van het kamertje waar Hendrik Touw sliep. Touw door het ongewone gerucht wakker geworden, aarzelde geen seconde. Hij schoot onmiddellijk en doodelijk getroffen, stortte de luitenant neer. De adjudant wierp toen een handgranaat naar Touw, alle ruiten sprongen uit het kamertje doch Touw bleef of ongedeerd of hij werd slechts licht gewond, (de handgranaat is vermoedelijk onder het bed ontploft) althans, hij snelde naar boven naar den zender en seinde dat de post was overvallen.

Beneden sleepte de adjudant onmiddellijk het lijk van den luitenant het erf op. Hij meende blijkbaar dat deze alleen maar gewond was en hij ging na of de luitenant nog leefde. Het was toen dat Paul Windhausen zich kloek en onverveerd naar buiten begaf.

Hij, de commandant, wilde vrije aftocht voor de vrouw en de kinderen vragen, doch onmiddellijk klonk een schot en Windhausen zeeg in een. Moeder Neefs die hem zag vallen snelde naar buiten. Zij boog zich over Windhausen en wilde hem bijstaan, doch het leven was reeds geweken en moeder Neefs vluchtte toen weer in huis.

Op dat moment knalde een schot en werd het schakelbord van het elektrische licht verbrijzeld. Het licht in de keuken ging uit en waar de luiken van de keuken nog gesloten waren stonden Neefs en de Duitscher (de Feldwebel) plotseling in het pikkendonker. In eigen huis, in eigen geordend huis, weet de mensch ook in het donker goed den weg. De vreemdeling botst echter overal tegen aan of hij beweegt zich voorzichtig tastend voort. Het voordeel was dus zwaar aan de zijde van Neefs. Deze bukte zich, greep den mof bij een enkel en „lichtte hem pootje”. Neefs hoorde diens geweer vallen en wist dus waar het lag en met den kolf beukte hij op den Duitscher los. Deze schreeuwde en tierde en Neefs hoorde dat hij plat-Vlaamsch sprak. Een van de slagen kwam neer op het hoofd van deze SS man, die ernstig gewond, ophield met spartelen.

Uiteraard had het opwindende lawaai inmiddels ook de groep die in de schuur verbleef in volle actie gebracht.

Evenals het huis lag ook de schuur onder vuur en de schuur vuurde verwoed terug.

Neefs was intusschen naar de trap geijld om zijn kinderen toe te roepen naar den kelder te vluchten. Vijf kinderen renden toen de trap af en zij verborgen zich met Frie Renard in den kelder.

De Duitschers brachten nu een mitrailleur in stelling waarmee zij de beneden vertrekken onder vuur namen en Neefs spoedde zich toen naar boven, waar hij zich op een klein rommelzoldertje opstelde. En moeder Neefs deed wat een moeder doet: zij vluchtte in den kelder bij haar kinderen.

Boven waren toen nog Touw, Nelissen, Neefs en de twee oudste dochters Toos en Wies. Waar Emile was, wist niemand. Vermoedelijk had hij zich in een der benedenvertrekken op den vloer uitgestrekt om het mitrailleurvuur over zich heen te laten gaan, in ieder geval: eenigen tijd later is hij uit het huis gekomen. Toen Neefs boven kwam, seinde Touw nog. Daarmede gereed vernietigde Touw het ontvangstoestel, radio en zenders (die vooral niet in handen van de Duitschers mochten vallen) en onderwijl namen Neefs en Nelissen de belegers onder vuur. De kleine 20 jarige Wies vocht als een leeuw. Door het kapot geschoten raam slingerde zij handgraten naar de moffen die dekking zochten achter de boomen.

Touw toonde zich de koene koelbloedige kerel die wist waar hij aan toe was. Toen hij Paul Windhausen had zien vallen zei hij: „daar ligt de eerste

van ons” alsof hij te kennen wilde geven: „straks liggen wij daar allemaal zoo”. En nu hij, na zijn apparaten te hebben vernietigd, weer aan den strijd deelnam en met vaste hand vuurde, zei hij rustig: ik ken die kerels, 't zijn S.S.-ers, dat is van Kerkhof, en daar staan van Gageldonk, Lion, Suykerbuyk, Mulder, Lousberg....

Hij wist waar hij aan toe was. Hij wist dat het een ongelijken strijd was, zoowel in aantal als in bewapening. En hij realiseerde zich, dat in huis blijven per sé den dood beteekende en dat er slechts één weg met 'n minimale kans over bleef: te trachten zich buiten vrij te vechten.

Op dat moment begonnen de Duitschers weer met handgranaten te gooien. Een daarvan sloeg het onderste gedeelte van de trap en de helft van het toegangsluik van den kelder weg, en 'n andere vloog boven door het raampje van de W.C. en sloeg een gat in het plafond waardoor Neefs van het rommelzoldertje ten deele in de keuken kon kijken. Hetzelfde was het geval met de vluchtelingen in den kelder; deze konden door het kapot geslagen luik (en nu ook het onderste stuk van de trap ontbrak) eveneens in de keuken zien.

Na het werpen van de handgranaten kwam er 'n moment van stilstand in het gevecht. Moeder Neefs schreeuwde haar beide dochters toe naar beneden te komen. Wies riep terug dat zij niet durfde, aangezien de trap kapot was, waarop moeder Neefs weer riep, dat zij dan maar naar beneden moest springen. Zij sprongen toen over het gat heen en liepen langs het puin door de keuken en kropen in den kelder. Nelissen en Touw kwamen even later naar beneden.

Nelissen was half versuft door de ontploffingen, doch Touw had het vuurwapen in de hand. Toen Wies de keuken passeerde, lagen daar twee Duitschers op den grond, twee dooden naar zij meenden. Doch toen zij langs kwam, trapte er een nog naar haar. Vermoedelijk is dit de man geweest die door Neefs met den kolf van zijn eigen geweer werd toegetakeld. Werd de andere doodgeschoten door Touw of door Emile?

Hoe het zij, Touw met het wapen in de vuist, stormde naar buiten, doch de doorbraakpoging faalde. Talrijke schoten knetterden en Hendrik Touw — broer! zooals hij hier werd genoemd — was niet meer.

Nelissen ging toen den kelder in.

Alleen, boven op het rommelzoldertje, zat toen nog Neefs. Hij zag plotseling Emile, strompelend — want deze was gewond aan de knie — door de keuken naar buiten gaan. Op korten afstand van Emile bevond zich echter juist 'n Duitscher en deze schoot Emile neer. Maar meteen knalde van den rommelzolder een schot (Neefs had het Deutsche geweer plus patronen mee genomen) en de Duitscher die zooveen Emile had gedood, stortte nu zelf levenloos neer.

Het schieten bij de schuur had allang opgehouden. Eerst had het geklonken als het vuren van een dicht opeen gedrongen groep. Doch spoedig klonken de schoten verspreid en kwam het geluid uit de verte. Dicht bij elkaar in de schuur vormden de overrompelden een gunstig mikpunt voor de Duitschers en derhalve hadden zij zich toen in het bosch verspreid om bij de doorbraakpoging tevens dekking achter de boomen te zoeken.

Onder deze macabre bedrijven door, waren eenige Duitschers het huis binnengedrongen. De vluchtelingen in den kelder zagen, dat zij de keuken leegrooften. Tafellinnen, pannen, eetgerei, levensmiddelen, alles was van hun gading. En toen de keuken was geplunderd wierpen zij een stapel hout op tafel. Zij sloegen spiegel en schilderijen stuk en gooiden de lijsten bij het hout. Couranten, ander papier, drooge afval van dennenboomen, zij stapelden het allemaal op. En toen de brandstapel groot genoeg was, haalden zij brandende

stukken hout en gloeiende kolen uit den keukenkachel en staken daarmede den brandstapel aan. Weldra laaiden de vlammen hoog op. De keuken stond in lichterlaaie en de vlammen schoten door de gaten welke de handgranaten hadden geslagen en langs de trap naar de bovenverdieping, naar zolder en naar dak.

Neefs nog steeds op het zoldertje, hoorde door het geknetter van het vuur om zich heen zijn kinderen om water roepen. Maar wat kon hij doen? Hijzelf verbrandde bijna. Toen wankelde een deel van het dak. Neefs trapte het in elkaar en de brandende en smeulende dakbedekking stortte toen langs den buitenmuur omlaag waardoor plotseling een groote dikke rookwolk ontstond. Daar lag de kans voor Neefs! Hij zag haar en greep haar. In dien dikken wolk sprong hij omlaag. De sprong gelukte wonderwel. Hij had niets verstuikt en er was geen spiertje gescheurd! En met den wind mee vluchtend werd Neefs door den dikken rook in den rug gedekt. Hij vluchtte den moestuin in en liet zich lang uit in een diepen ruigen aardappelgroef vallen.

— — —

Intusschen speelde zich beneden in het huis het ploertigste bedrijf van het drama af.

Toen de Duitschers en hun handlangers — Nederlandsche fielen van de S.S. — de schuur en het huis in brand hadden gestoken, kwam bij de vluchtelingen in den kelder de hoop op, dat zij het hierbij zouden laten en dat zij hun aftocht zouden aanvangen. Zij hadden echter te doen met een stelletje moordenaars in uniform, met Kulturträger in de lijn van Herr Himmler.

Uit de rook kwamen een paar gestalten naar het keldergat en toen hadden er in het nauwe lage keldertje hevige ontploffingen plaats. 'n Afschuwelijk gekrijsch en gegil ging op. De helden hadden handgranaten in het keldertje geworpen. Maar het was nog niet genoeg. Anderen kwamen naar voren en richtten hun geweren in het keldergat. De schoten knalden van een, twee meter afstand en de kogels die niet troffen, sprongen van de muren terug.

Toen kregen de helden het van het vuur en de rook zelf te benauwd en zij begaven zich naar buiten. Even later stortte het brandende plafond en het brandende dak in, 'n deel van een binnenmuur kwam ook omlaag en het brandende hout en het puin vielen in het keldergat en vulden dit gat geheel. Er was geen uitkomen meer mogelijk.

De toestand in den kelder was vreeselijk. De 16 jarige dochter Rietje was op slag door 'n handgranaat gedood en moeder Neefs was een onderbeen afgeslagen. En alle overigen — uitgezonderd de 20 jarige Wies — hadden tal van scherf- en schotwonden. Moeder Neefs bad: „God help ons toch” en even later riep zij om den dokter.

„Maar Moeke toch, wij kunnen niet!”

Moeke antwoordde niet meer. Moeke was reeds heengegaan.

„Toos, zei Frie Renard toen tot de weenende dochter, als we straks soms vrij zijn, ga dan maar met mij mee naar huis, dan heb je toch nog 'n huis”.

Dus toch de hoop nog niet opgegeven: „als we straks soms vrij zijn.”

Maar de wonden bloeden en het huis brandde, en de hitte werd ondragelijk, het puin werd heet en het hout tusschen het puin in den kelder begon ook al te branden! En 'n verstikkende rook vulde den kelder en trok in een dikken golf naar het eenige kleine lage kelderraampje waar het ruitje uitge-sprongen was. Helaas!... voor het raampje zaten ijzeren spijlen. En de in hun doodsangst gillende en krijschende kinderen die zich voor de spijlen verdrongen en telkens om water!... water!... en water!... smeekten, zagen daar voor het huis de Duitschers loopen, met 'n sigaretje in den mond.

En deze Duitschers lieten branden wat brandde. Zij zagen de kinderen han-

denwringend achter de spijlen, en zij hoorden hen gillen en om water smee-ken. Doch zij rookten hun sigaretje, en liet branden wat brandde.

— — —

4 October, prompt 9 uur, hield er voor het hoofdbureau van politie in de Veemarktstraat te Breda, een auto van de Feldgendarmeerie stil. In dat auto'tje zaten twee S.S.-mannen, van Gageldonk en Kerkhof. Van Gageldonk stapte uit en Kerkhof bleef in den wagen zitten.

Van Gageldonk ging het bureau binnen en zei dat er eenige menschen van de politie per auto mee moesten gaan om aan den Rijsbergschen weg lijken te halen van terroristen.

Dergelijke boodschappen werden steeds afgegeven wanneer „onze beschermers” goede vaderlanders hadden afgemaakt. Dit lag in de bedrijfslijn van onze beschermers. Zij oefenden „het recht” uit, en de politie was er om zich er van te vergewissen, dat er recht was gepleegd...., en hoe!

Verdaasdonk — zooals reeds gezegd zelf geïnteresseerd bij „de ondergrond-sche” — schrikte hevig al dacht hij nog niet aan de post nabij de Vloeiwei, doch hij mocht niet laten blijken hoe geëmotioneerd hij was en hij gedroeg zich als ware hij onbewogen.

„Ga je mee?” vroeg inspecteur Migo hem.

„Natuurlijk”.

De politieauto kwam voor (bestuurd door den chauffeur Koolen) en inspec-teur Migo en de rechercheurs v. d. Wiel en Verdaasdonk stapten in. En achter het autotje van de Feldgendarmeerie aan, werd toen in de richting van den Rijsbergschenweg gereden. In de politieauto werd weinig gesproken; ieder voor zich hield zich bezig met te gissen waar zich het drama zou hebben afgespeeld en op den Rijsbergschenweg gekomen keek Verdaasdonk al eens rond waar zij nu toch moesten wezen. Doch toen het al verder en verder ging en de tankval onder Effen was gepasseerd drong het tot hem door, dat het wel de post aan de „Vloeiwei” kon betreffen. 'n Groote ontroering maakte zich toen van hem meester en toen er 'n weg rechts werd ingeslagen en hij daar Deutsche auto's en 'n Überfallwagen zag staan waarbij zijn collega, de N.S.B.-er Eling, de wacht hield, zat hij van opwindning te klappertanden. En waar er nu een recht boschpad werd gevolgd werd het hem 'n zekerheid dat de post bij de Vloeiwei in het drama was betrokken.

Inderdaad, zij naderden het huisje van Neefs. Zij konden het weliswaar nog niet zien, doch het moest dicht bij zijn. Maar wat drong daar voor 'n vreemd afgrijselijk geluid tot hem door? De inzittenden van de politieauto keken el-kaar vragend aan, maar Verdaasdonk kende dit ellendig geluid. Hij had het méér gehoord. „Hoort!” zei hij klappertandend, „de kippen verbranden levend!” En naderbij gekomen, zag hij Duitschers in een wijden halven cirkel om het restant van het huisje van Neefs, om de uitgebrande post zijner kameraden staan. En juist toen hij uit de auto stapte, hoorde hij met zeer zwakke, to-taal uitgeputte stem „Hulp” roepen.

Bevend van aandoening, op beenen die bijna niet konden gaan, machteloos als ware hij zelf verlamd, naderde hij onzeker het huisje van Neefs. Op 25 meter afstand zag hij iemand op den grond liggen, uitgestrekt op den rug.

„Zou die geroepen hebben?”

Neen!... het was het lijk van Paul Windhausen. En naast het huis zag hij nog iemand liggen met opgetrokken knieën. Het lijk van Emile. Hij overzag thans het heele afschuwelijke tooneel en nu het daar zoo klaar voor hem stond wat er van zijn kameraden was geworden, vervormde zijn ontroering zich tot een woedende haat, een haat welke hem bijna tot razernij voerde. Zijn collega Koolen greep hem toen bij de schouders en bracht hem tot be-

zinning en toen zag hij voor het kleine lage kelderraampje, achter de ijzeren spijlen plotseling iets bewegen: 'n kind, 'n klein jongetje in nachtgewaad, dat door twee handen voor het raampje werd gehouden.

„Verdomme!.... die moeten er uit!”

Of het mocht of niet mocht...., of de Duitschers het zich ook anders hadden gedacht,.... of zij gekomen waren om lijken te halen inplaats van levenden te redden,.... hij stormde het brandende huis in. En hij belandde recht voor den toegang tot den kelder. Doch de bovenverdiepingen waren nu geheel ingestort en er lag brandend hout en gloeiend puin,.... hij trapte en rukte en de hitte sloeg hem naar de keel.

Schreeuwend kwam hij weer naar buiten: „Ik kan er niet in. „Ik kan er niet in!” Terwijl Verdaasdonk had gepoogd tot den kelder door te dringen had het geroep op water!.... water!.... aangehouden en zijn collega's die op het erf een ouden ingedukten emmer hadden gevonden, hadden water, water en nog eens water door het lage raampje over de mensen in den brandenden kelder gestort.

„Verdomme!.... die moeten er uit!”

Toen zag hij een afgezaagde dennenboom liggen.

Vooruit!.... Een.... twee.... drie.... rang!!

Met z'n drieën werd de boom opgenomen en werden de spijlen gerammeid. Met den derden slag scheurde het kozijn en met den vijfden vloog den eersten ijzeren spijl er uit. Men kon er zijn volle kracht niet achter zetten doordat het raampje zoo laag zat, maar nog één slag en de opening was vrij.

„Eerst de kinderen en de vrouwen!”

Prachtig werk, werk van een kranig man, is toen in den kelder verricht door Jan Nelissen die zelf zwaar, zeer zwaar aan den buik gewond was en hevige pijnen leed.

Nelissen tilde alle levende mensen op naar de opening van het kleine kelderraam, en alhoewel hij zelf kreunde van smart, deed hij het met de grootste voorzichtigheid omdat de geblakerden de geringste aanraking nauwelijks konden verdragen.

Achtereenvolgens kwamen door zijn hulp naar buiten:

Cornelis, 4 jaar oud met 'n scheurwond van 'n handgranaat in de buik en met twee schotwonden. 'n Stuk darm, totaal verdroogd van de hitte in den kelder, hing uit zijn zij. Zijn huid glinsterde en voelde gloeiend aan. Bij aanraking knisterde zij als papier. Het kleine manneke was nog volkomen bij zijn positieven!

Julia, 7 jaar, met schotwond aan de elleboog en met geschroeide huid;

Johan, 9 jaar, met 'n enorme wond achter in de dij en eveneens geschroeid;

Sjaak, 14 jaar, niet ernstig gewond maar met 'n erg getaquineerde huid;

Wies, 20 jaar, alleen geschroeid;

Toos, 22 jaar, met 5 ernstige schotwonden en met een huid die letterlijk niets kon verdragen. Haar bevrijding uit de kelder ging dan ook met veel smartelijk gegil gepaard;

Frie Renard, 19 jaar, met schotwond in den arm en 4 granaatsplinters in dij, rug en kuit;

en ten leste werd Jan Nelissen aan zijn uitgestoken handen door het gat heengetrokken. De redders wisten toen nog niet dat Nelissen zwaar gewond was, en waar Nelissen zoo breed geschouderd was dat hij amper door het gat heen kon, en men hem er als het ware door moest wringen, heeft hij toen enorme pijn geleden. Ook zijn huid was erg aangedaan en rood als de ondergaande zon. Toen hoofd en schouders door het gat waren, bezwijmde Nelissen.

Verdaasdonk heeft toen in den kelder gekeken. Acht levende mensen plus

twee lijken waren daar opeengedrongen geweest op een oppervlakte van nog geen volle 9 vierkante meter, welke oppervlakte dan nog de vorm van een driehoek had. De andere driehoek lag gevuld met gloeiend puin. Hier en daar lag smeulend hout en hout dat nog brandde, er lagen verkoolde brooden en scherven van flesschen en potten en daár, tegen het gloeiende puin aan, moeilijk zichtbaar lagen de twee lijken. Dat van moeder Neefs was reeds ten deele verkoold en dat van Rietje was geschroeid. Het was in deze kelder ondragelijk heet en tevens om te stikken zoo benauwd. En dan te weten dat Nelissen en Renard daarbij nog met den rug er naar toe gekeerd, voor het brandende puin hadden gestaan om de hitte voor de kinderen op te vangen.

Buiten, op het wekje voor het huis, werden de kinderen en Nelissen en Renard op een droog zandplaatje naast elkaar neergelegd onder de oogen van zes S.S.-mannen en van een onder-luitenant.

Nelissen en Renard vroegen om water en weer werd dit met emmers vol over hun gloeiende huid geworpen. Zoodra deze twee een beetje waren bijgekomen, wierpen een paar S.S.-mannen zich op hen om hen te fouilleeren. Al was zij in hun zakken hadden werd hen afgenomen en vooral hun papieren werden zorgvuldig opgeborgen.

„Zoo, zoo”, zei van Gageldonk die daarbij toe zag triomphantelijk tot Renard, „nou hebben we jullie toch eindelijk nog te pakken!”

Ruwweg werden Nelissen en Renard toen door de Feldgendarmarie in een ongemakkelijke auto gestopt en weggebracht naar Breda.

En tegelijk verdween ook het grootste deel van het moffentuig.

Inmiddels was er wat waschgoed nabij het erf gevonden en de gewonde kinderen werden daar nu opgelegd.

Toen zij dus zoo goed als de omstandigheden zulks toelieten waren geholpen vertrokken inspecteur Migo en rechercheur v. d. Wiel in de politie-auto naar Breda om geneeskundige hulp te halen en weldra keerden zij terug, vergezeld van twee doktoren en van Roode-Kruis personeel.

Verdaasdonk die zich intusschen met de gewonde kinderen had bezig gehouden, — er waren nu twee marechaussee's bij gekomen die in de omgeving van den overval hadden gehoord en nu met het aandrigen van water assisteerden — wisselde in deze periode nog eenige woorden met van Gageldonk die triomphantelijk vertelde, dat zij van half 6 af in een woedend vuurgevecht hadden gelegen. Op het moment waarop van Gageldonk dit zeide, was het half tien, zoodat dus kon worden aangenomen, dat de groep die naar beneden vluchtte, ongeveer 2 uur in den brandenden kelder heeft gezeten, want de kelder begon immers pas te branden toen het vuurgevecht was geëindigd.

Verdaasdonk merkte toen op de kinderen wijzende bits op: „Maar dit had toch wel anders gekund! Dit is toch geen oorlog voeren!”

„Ja, maar?”, antwoordde van Gageldonk excuseerend, onze luitenant en zijn adjudant zijn dadelijk neergeschoten en toen heeft de plaatsvervangend commandant opdracht gegeven alles te vernietigen.”

Waarmede dus erkend werd, dat men de tien personen in de kelder kalmweg levend had laten verbranden zoo de Bredasche politiemannen niet het risico hadden aangedurfd om op eigen gezag in te grijpen, de bedoeling der Feldgendarmarie ten spijt.

Door de afdeeling van het Nederl. Roode Kruis werden de kinderen van noodverbanden voorzien en daarna in dekens genesteld, en intusschen hield Verdaasdonk zich met den kleinen Cornelis bezig die vol bij kennis zeer dankbaar en zeer lief was, doch wiens uren waren geteld. Verdaasdonk wiesch

zijn gezicht en dat deed den kleinen man zóó goed dat hij ervan glimlachte. En toen Verdaasdonk zich even van hem verwijderde om den handdock te verfrischen volgde het manneke hem met de oogen en het glimlachte weer toen Verdaasdonk bij hem terug kwam. Na ongeveer 20 minuten werd de kleine Cornelis onrustig; de glans verminderde in zijn oogjes, zijn gezichtje begon te teekenen en even later drukte Verdaasdonk de oogjes van Cornelis zachtjes dicht. Nog eenmaal sloeg Cornelis de oogen op. Hij stierf in de armen van Verdaasdonk zonder een klacht te uiten. Hij stierf met een glimlach om de lippen.

En de machtige athleet (Verdaasdonk is voorzitter van de Bredasche Gewichtheffers Vereeniging en een athleet die in de afdeeling midden-zwaar gewicht in open wedstrijden en in nationale kampioenschappen tal van eereprijzen heeft behaald) stroomden de tranen langs de wangen.

Er was nu ook nog een dokter uit Rijsbergen bijgekomen, er waren voorts nog andere leden van de Bredasche politie verschenen alsmede boeren uit de omgeving, en allen assisteerden zooveel als maar in hun vermogen was. En na zorgvuldig behandeld te zijn werden de vijf overlevenden per Roode Kruis-auto naar een Ziekenhuis in Breda vervoerd.

Het stoffelijk overschot van den kleinen Cornelis, van zijn moeder en zuster, werd later overgebracht naar Rijsbergen waar heen ook de lijken werden getransporteerd van de gesneuvelden van de verzetsgroep.

Alvorens naar Breda terug te keeren, nam Verdaasdonk de situatie nog eens goed op.

Daar lag, zooals gezegd Paul Windhausen en daar lag Emile. En vóór het huis lag de zware figuur van Marinus van den Boogaard. Het lijk van Hendrik Touw lag ongeveer 50 meter van het huis in een mastboschje.

De houten loods was totaal in vlammen opgegaan. Er was slechts wat asch en wat smeulende spaanders van overgebleven. Hij verkende nog de omgeving en vond op ± 500 meter afstand van het huis, in 't bosch, de lijken van Oberg en van v. d. Sande vlak bij elkaar. Verondersteld mag dus worden, dat deze twee, evenals allen die in de loods verbleven, getracht hebben door het cordon der overvallers heen te breken.

Duitschers lagen er niet. Trouwens, Wies had gezien, dat zij hun gevallen direct wegsiepten.

Het aantal overvallers dat gewond werd, is niet bekend. Zeker is, dat acht hunner zijn gesneuveld. Vermoedelijk echter is hun aantal grooter.

En om nu den draad niet kwijt te raken, wij zeiden zooveel dat de gewonde kinderen per Roode Kruis-auto naar een ziekenhuis te Breda werden vervoerd. Doch toen zij daar werden afgeleverd heetten zij geen Neefs meer en waren het geen broers en zusjes meer van elkaar. Men kende zijn Pappenheimers. Men hield er rekening mee, dat de Feldgendarmerie zou terugkomen om hen nog eens aan den praat te krijgen en de kinderen werden ingeschreven onder een andere naam en niet op een en dezelfde zaal gelegd. En na 'n paar dagen werden zij weer getransporteerd om in een andere ziekeninrichting onder te duiken. Kort nadat zij het eerste ziekenhuis hadden verlaten, kwam de Feldgendarmerie hen daar zoeken en de kinderen kregen eerst pas rust, eenige weken later toen Breda werd bevrijd.

Keeren we nu terug naar Jan Nelissen en Frie Renard die in een auto van de Feldgendarmerie naar Breda werden vervoerd. Gewond en geschroeid als zij waren leden zij achter in de ongemakkelijke, erg hotsende auto veel pijn, doch de S.S.-er die voor hen zat snauwde hen toe dat zij stil moesten zijn waarbij hij met 'n revolver dreigde. Zij werden eerst naar het huis van be-

waring overgebracht, doch even later werd naar de Westerlaan (na de bevrijding van Breda weer Julianalaan geheeten) naar het gebouw van de Feldgendarmerie gereden waar hun een verhoor zou worden afgenomen. Doch zij moesten nog „even" wachten. Zij bleven in den auto buiten voor het gebouw, en 'n zwijn van de S.S. trad op als hun bewaker.

Het was ± 10 uur toen het wachten voor de gewonde gevangenen begon en eerst 's avonds half zeven werden zij uit de auto gehaald en in het gebouw gebracht. Acht en 'n half uur lang heeft men dus deze twee gewonde menschen buiten in de auto laten liggen, zonder eenige hulp, zonder enig voedsel en zonder 'n dronk water. Nu en dan keek de Nederlandsche S.S.-ploert in de auto en ten leste snauwde hij hen toe: „schoften! zijn jullie nou nog niet kapot!"

Al dien tijd werd in den auto weinig gesproken. Zij hadden teveel pijn en zij dachten aan het lot dat hen nog wachtte.

„Wij zullen den kogel wel krijgen!" zei Nelissen na langen tijd, en Renard gaf te kennen dat hij er ook zoo over dacht.

Eindelijk in het gebouw, totaal uitgeput, werden zij naar een kelder gebracht en daar stonden zij plotseling tegenover.... Johannes Bakker, Henricus Brautigam, Janus van den Heuvel, Hendrikus Hofman, Franciscus de Visser en Johannes de Vries, die, na bij hun doorbraakpoging in het bosch hun laatste patronen te hebben verschoten, door de Duitschers overmeesterd waren.

Twee gewapende Duitschers — een nota bene met 'n mitrailleur — waren voor den kelder geposteerd en met Nelissen en Renard gingen er twee Duitschers en een Ober-leutnant mee den kelder in. De luitenant nam Nelissen en Renard een verhoor af, doch hij kwam niet veel te weten. Nelissen gaf op de meeste vragen nauwelijks antwoord en wat hij nog zeide was voor de Duitschers van geen belang. En Renard gaf natuurlijk toe, dat hij de mede-ingeslotenen kende doch toen er verder naar de ondergrondse werd geïnformeerd, antwoordde hij, dat hij daar totaal niets van wist en dat hij alleen bij Neefs was gekomen om te werken. Er kwam toen 'n Duitschen dokter, die de wonden van Nelissen en Renard verbond en toen deze was heengegaan, verscheen er 'n Duitscher die kwistig sigaretten uitdeelde. Allen staken 'n sigaret op, doch de bedoeling van deze troost-gave (de gevangenen onder elkaar aan het praten te krijgen en mee te luisteren) werd niet verwezenlijkt. Er werden wel enkele woorden gewisseld doch 'n gesprek waar de Duitschers iets uit konden afleiden werd zorgvuldig vermeden. Zelfs over hetgeen zich tijdens en na den overval van 's ochtends vroeg had voorgedaan, werd met geen woord gerept. Wel werd er gevraagd wie er van de familie Neefs waren omgekomen — Renard vermeldde daar ook Neefs bij omdat hij van diens ontsnapping niet wist — en ook hoe Nelissen en hijzelf gewond werden, en Bakker vertelde dat geen hunner door kogels waren getroffen behalve v. d. Bogaart die een vleesch schotwond had. En heel zachtjes vroeg Renard aan Janus van den Heuvel wat hij er van dacht: of zei de kogel zouden krijgen. Waarop van den Heuvel antwoordde, dat zij dan wel dadelijk na het verhoor tegen den muur gezet zouden zijn.

Na 'n uur ongeveer werd den gevangenen gelast zich naar buiten te begeven. Onder zwaar escorte werden zij in een auto gestopt en naar de Chassé-kazerne getransporteerd. Men had de gevangenen eerst naar het Huis van Bewaring gebracht, vandaar naar het gebouw van de Feldgendarmerie en nu — in het donker — werden zij zonder gerucht naar de Chassé-kazerne vervoerd. Dit gezeul geschiedde opzettelijk. Men hield n.l. rekening met een groote en vermetele poging van de ondergrondse (en vermoedelijk van de groep Bob van wier bestaan de Feldgendarmerie zeer wel op de hoogte was zonder dat zij

nochtans ooit 'n goeden slag onder haar leden had kunnen doen) om de gevangenen te bevrijden en het gezeul met hen geschiedde louter om de ondergrondchen op een dood spoor te brengen en hen in hun mogelijke voornemens te dwarsboomen.

Daar, in de Chassékazerne, weer zwaar bewaakt, konden de gevangenen op houten britsen zonder bedden gaan slapen. Er werd nog om eenig voedsel gevraagd, doch dit werd niet verstrekt. En de Duitsche bewaker deelde toen nog mede, dat zij morgenochtend weer naar het gebouw van de Feldgendarmerie aan de Westerlaan zouden worden teruggebracht.

Den volgenden ochtend 5 October om half negen namen de kerels van de post nabij de Vloeiwei plaats in een gesloten auto waar banken in stonden. Er zou naar de Westerlaan worden gereden. Maar zóo ver was de Westerlaan toch niet! De Westerlaan was maar 'n ritje van enkele minuten en men reed nu al zoo lang. Toen stopte de auto.

Men stond op de Ginnekenheide bij den kogelvanger, even voorbij de wielersbaan. En de getransporteerden wisten nu wat hen aanstonds te wachten stond.

„Het is met ons afgelopen”, zei Brautigam tot Renard, „ik zou maar een Akte van Berouw bidden.”

Op de hei stond een executie peleton van 9 man, en in een wijden boog daar omheen stonden nog Feldgendarmerie opgesteld. De gevangenen spraken geen woord. Zij waren bleek, doch zij gingen met vasten voet. Vrees noch ontsteltenis waren bij hen merkbaar. Tengevolge van zijn zware verwondingen kon Nelissen niet loopen en hij werd door Joop Bakker en Henk Hofman uit de auto geholpen en naar de plaats gedragen waar de anderen reeds stonden opgesteld.

'n Oberluitenant trad toen naar voren en las, in het Duitsch, het vonnis voor.

„Zum Tode!”

Met heldere stem vroeg Janus van den Heuvel toen of nog een kort woord van afscheid aan zijn vrouw mocht schrijven.

Dit verzoek werd geweigerd.

Daar stonden de ter dood veroordeelden naast elkaar. Eerst Jan Nelissen, toen Renard en vervolgens Janus van den Heuvel, Jo Bakker, Henk Hofman, Henricus Brautigam, Ko van den Boogaard, Johannes de Vries en Frans de Visser.

Het vuurpeleton nam het geweer in den aanslag.

„Die jongen daar is onschuldig”, riep Frans de Visser toen met een krachtige, bijna bevelende stem, „hij heeft er niets mee te maken!”

En toen herhaalden alle anderen even krachtig en even overtuigend: „die jongen daar is onschuldig.”

Even aarzelde de ober-luitenant. Toen liet hij de geweren zakken en beval Frie Renard uit het gelid te treden. Renard moest naast hem komen staan, met zijn gezicht naar de ter dood veroordeelden.

'n Kort bevel.

Toen rezen de geweren weer.

De acht gevonnisten, de acht prachtige kerels, hieven de armen omhoog. En toen donderde daar over de hei: „Leve de Koningin!”

En vroom lieten zij toen volgen: „God wees met ons!”

Toen brandde het vuurpeleton los.

Acht kerels lagen roerloos in de hei. Neen! niet acht! zeven!!

Eén stond er nog, recht op, fier en tartend. Bleek.... maar ontroerend grootsch in zijn onverschrokken keizerlijke houding.

Het was „de machinist”, het was „oome Piet”, het was Henricus Brautigam!

Met stalen blik keek hij naar het vuurpeleton dat de geweren had laten zakken. Hij stond daar recht en sterk, de armen geheven, de kloeke borst vrij: 'n stille doch duidelijke bede: hier!.... tref mij hier!.... in mijn groote vaderlandsche hart.

De ober-luitenant, even ontdaan, liet toen een kort commando hooren. De negen geweren werden nu allen op die eene sterke figuur gericht.

Het salvo daverde. En nu lag Brautigam naast zijn kameraden.

In gebukte houding gingen nu eenige soldaten langs de rij der gevallen. En acht keer knalde een revolverschot.

Toen gebod de ober-luitenant Renard hem te volgen.

En in dezelfde wagen waarin hij was gekomen werd Renard teruggebracht naar de Chassé-kazerne waar hij vijf dagen opgesloten zou blijven.

Vader Renard begaf zich 4 October naar Princenhage en ontmoette daar een kennis die hem vroeg of hij al had gehoord wat er bij de Vloeiwei was voorgevallen. „Ze zeggen dat vanmorgen de heele familie Neefs is uitgemoord”.

Hij fietste direct naar de Vloeiwei waar hij tot zijn groote schrik het uitgebrande huisje ontwaarde en zenuwachtig rondwarende zag hij drie boeren die hij persoonlijk kende en welke hij de vraag stelde of zij ook wisten of Frie nog leefde.

Hun antwoord beurde hem weer wat op. Zij hadden Frie met nog een andere gewonde in een auto van de Feldgendarmerie zien zitten.

Vader Renard spoedde zich naar huis en vond daar zijn vrouw reeds ingelicht. Want er zat een kennis die van hooren zeggen had, dat Frie nog leefde en dat deze gewond was. Aangezien de bezoeker een goede kennis was van den portier van het Ignatius-ziekenhuis, werd overeengekomen dat hij in dat Ziekenhuis zou gaan informeren en hem werd toen vertrouwelijk medegedeeld dat daar alleen de kinderen van Neefs waren binnen gebracht. Vervolgens begaf de goede man zich naar het Diaconessenhuis waar hij toevallig den chauffeur van de inrichting voor ziekentransport „Van Oers” aantrof, die hem mededeelde, dat hij 's ochtends vijf lijken van de Vloeiwei had vervoerd. De familie Renard verkeerde derhalve nog in dubio ten aanzien van de vraag, of Frie nog leefde, en daar er een verbod was om zich 's avonds na zevenen op straat te begeven, konden de Renards dien dag geen verdere nasporingen doen. Den 5den October, 's ochtends heel vroeg, werd aan een passerend politieagent gevraagd of deze iets naders had vernomen en de agent, die met het lot der familie was begaan, informeerde toen links en rechts en bracht ten leste het advies: „ga achter elkaar naar de Feldgendarmerie in de Westerlaan want daar weten zij er meer van.”

Vader Renard meldde zich daar terstond en kreeg toen te hooren dat Frie dienzelfden ochtend was doodgeschoten.

„Wat moet ik nu tegen mijn vrouw zeggen?” snikte vader Renard.

Waarop de Duitscher hem toevoegde: „Ik heb zelf drie zoons in het leger en die zijn misschien alle drie al doodgeschoten.”

De gordijnen werden gesloten, er werd goed naar de ververij gebracht om zwart geverfd te worden voor rouwkleeren, en bij den geestelijke werd de mis besteld.

Toen alles was geregeld zat de familie droef bijeen, en velen kwamen haar een bezoek van rouwbeklag brengen. Allerlei geruchten vormden daarbij een onderdeel van het gesprek, maar een van de bezoekers kwam met iets positiefs voor den dag, n.l. dat hij zeker wist, dat de lijken in het Gemeente-Ziekenhuis waren opgebaard.

Vader Renard begaf er zich schielijk heen, doch hij mocht volgens den hulpportier niet tot het vertrek waarin de lijken zich bevonden worden toegelaten

„omdat er geen politie bij was.” Hetgeen volgens consigne van de Feldgendarmarie was.

Buurman Piet Rombouts kwam de familie toen te hulp. Hij kende den „echten” portier van het Gemeente-Ziekenhuis heel goed en hij ging een praatje met hem maken. Daarbij bracht hij het gesprek op het drama van de Vloeiwei en toen zei de portier: „wacht eens, ik heb zoojuist iets bijzonders gehoord; je weet, er zijn er acht gefusilleerd en die zijn hier opgebaard, maar er moet er één zijn overgebleven. Ik weet het niet zeker, maar ik geloof, dat het 'n zekere Renard is.”

Piet Rombouts begaf zich nu ijlings naar de Westerlaan en daar hij behoorlijk Duitsch spreekt, slaagde hij er in bij de Feldgendarmarie toegang te verkrijgen. En ja!... daar wisten ze nu ook dat de overgeblevene Renard was. Toen buurman Piet met dit verlossende bericht thuiskwam, konden de Renards het niet gelooven.

„Ga jij nu zelf naar de Feldgendarmarie!” drong moeder Renard aan en toen vader zich daar vervoegde, mocht hij in het kantoor komen. Hij werd door een Duitsch officier die nog 'n beetje mensch was gebleven op den schouder geklopt en deze voegde hem vriendelijk toe: „Vader Renard, Uw zoon leeft nog. Zijn onschuld is op het laatste moment gebieken. Hij werkte daar alleen maar in de aardappelen en hij kon 's avonds niet meer naar huis komen.”

En juist was vader Renard in zijn woning weergekeerd, toen de commissaris van politie de familie kwam verwittigen dat Frie nog leefde en dat deze in de Chassé-kazerne was opgeborgen.

Den volgenden dag, 6 October, begaf vader Renard, vergezeld van Piet Rombouts zich naar een ander bureau van de Feldgendarmarie — op de Groote Markt — om te vragen of hij Frie vrij kon krijgen.

Neen! werd hem toegebeten. Voor straf moest Frie naar Duitschland. Hij mocht nog heel blij zijn dat het zoo was geloopt. Want Frie had deksels goed geweten dat het daar bij Neefs een samenscholing van terroristen was. Als er een andere ober-luitenant bij het executiepeleton was geweest, was hij er aan gegaan. Renard kon nog wel in hooger beroep komen, maar dat beteekende dan zeker den kogel.

Maar wel werd toegestaan dat zijn ouders hem 's middags om 3 uur mochten bezoeken. Zij moesten dan kleeën, dekens, schoenen en mondvoorraad meebrengen, want Frie zou den volgenden dag met een Roode Kruis-auto naar den trein naar Duitschland worden gebracht.

's Middags traden de ouders de cel van Frie binnen en het eerste wat deze zei was: „Pa, hoe hedde ge mij gevonden?”

„Ja jongen, je vader heeft niet stil gezeten!”

Omdat er manschappen bij tegenwoordig waren bleef het gesprek — wat de volksmond noemt — aan de oppervlakte en bij het afscheid wilde moeder Renard Frie een rozenkrans in de hand drukken, 'n S.S.-man verbood dit echter. Het mocht niet! Want Frie zou zich er aan kunnen ophangen! Maar twee andere Feldgrauen zeiden dat dit nonsens was, want dan kon hij het toch veel beter aan zijn bretels doen.

En toen werd er snikkend afscheid genomen.

Maar de volgende dag ging het transport naar Duitschland niet door en nu stapte moeder Renard er zelf op af.

'n Moeder kon beter voor haar kinderen pleiten dan een vader, zei zij zelfbewust. En bovendien zijn er zaken, liet zij er op volgen, waarin een vrouw eerder iets bereikt dan een man.

Zij stapte naar de allerhóchste Stelle, naar den Ober-luitenant van de Feldgendarmarie.

Bij haar binnenkomst zat deze officier met het dossier „Vloeiwei” voor zich. En voor hem lagen ook papieren die op de leden van de verzetsgroep waren gevonden alsmede witte banden met oranje letters en andere banden die zij hadden gedragen.

Toen moeder vroeg of zij haar jongen die toch gewond was, mee mocht nemen, wierp de officier tegen, dat Frie toch zeker van een en ander moest hebben geweten. Doch moeder zeide: kijk U mijn zoon zelf nu maar eens aan, hij is wel is waar 19 jaar, nog maar pas geworden, doch hij is nog zoo'n kind. U zou hem op zijn hoogst 17 jaar geven. Hij dacht dat al die menschen onderduikers waren, en die zaten er immers overal over het geheele land. Hij was alleen maar vriendje van Emile en de bewijzen waren er toch, dat Frie altijd thuis was geweest en dat hij er dien dag toevallig was blijven slapen. Enfin zij putte zich uit met het etaleeren van de onschuld van Frie en de officier die haar vriendelijk bejegende, liet haar geheel uitpraten. En toen zij tenslotte weer vroeg: geef mij mijn jongen mee! zei hij: ja, dat is goed. Määr... dan moet U een offer brengen. Ik laat hem vrij op deze voorwaarde, dat U alles wat U van de ondergrondse te weten komt, bij mij zult aanbrennen. Ja! zei moeder Renard, dat zal ik doen, dat beloof ik U. „Maar mag ik hem nu mee hebben?”

Dit mocht echter nog niet.

Frie zou worden thuisgebracht, 's avonds 8 uur, als het donker was. Want deze voorwaarde moest nog worden nagekomen, dat voorloopig niemand mocht weten, dat Frie thuis was, en dat derhalve ook niemand bij hem mocht worden toegelaten uitgezonderd dokter Joling aan wien de behandeling van zijn wonden werd toevertrouwd.

In angstige spanning werd de avond afgewacht: men zat maar naar de klok te kijken. En zoowaar, kwart over acht hield er 'n auto stil. Drie Duitschers brachten Frie thuis. Twee hunner droegen hem voorzichtig binnen en de derde bleef in de auto.

Flug werd er een glas bier geschonken en toen vertelden die twee Duitschers dat zij tot de afdeeling hadden behoord, die de post nabij de Vloeiwei had overvallen. Zij hadden aan het gevecht deelgenomen en zij hadden het meer dan afschuwelijk gevonden dat zij de kinderen in den brandenden kelder van hun S.S.-commandant geen hulp mochten bieden. En zij vonden het een gelukkige opdracht van de Feldgendarmarie, dat zij Frie thuis mochten brengen.

Ook Frie Renard was in de Chassé-kazerne nog een belofte afgedwongen, dat hij verspieterswerk bij de ondergrondse zou doen.

En hij zei, dat hij dat zou doen.

Maar bij zichzelf dacht hij: stik maar, schatje!

— — —
Toen ik Frie Renard sprak, heb ik hem de vraag gesteld, wat er in hem omging toen hij op de hei voor het executie-peleton stond.

Zijn antwoord brengt ons voor een uiterst merkwaardig psychisch geval. Er heeft geen vezel aan hem getrild; hij heeft geen seconde van angst of ontsteltenis gekend. Hij was totaal onbewogen. Het was alsof hij naast zichzelf stond. Hier stond zijn geest, zijn ziel, en daar stond zijn vleesch en gebeente.

Het was mooi weer den 5den October, en voor het vuurpeleton staande keek hij over de zonnige hei. Hij keek naar den grond waarop hij stond en hij dacht, daar zal hij nu dadelijk liggen en dat bij zulk mooi weer. Hij keek langs de rij der gevonnisten en hij vond hun kalmte natuurlijk. Hij keek naar het vuurpeleton, als was hij getuige van een oefening in militaire handgrepen.

Zelfs toen Frans de Visser riep: „die jongen daar is onschuldig!” was hij gedesinteresseerd.

Toen de ober-luitenant hem uit het gelid liet treden, deed hij dit werktuigelijk. Het fusilleeren van zijn zeven vrienden werd gezien door zijn oogen. Maar die oogen seinden niet door wat zij zagen. Het knallen van de schoten joeg echter het bloed weer door zijn aderen, en toen de negen geweren op Brautigam werden gericht, zeeg hij ineen.

Later, in de cel in de Chassékazerne, en later, weer thuis, heeft hij het gansche smartelijke tafreel doorleefd en diep doorvoeld. Toen eerst greep de groote ontroering hem aan.

Toen eerst daverde in hem ook de vreugde: „dat hij nog leefde!”

Wij hebben Neefs verlaten toen hij in de dikke rookwolk omlaag was gesprongen en hij zich in den moestuin languit in een diepen ruigen aardappelgroef had laten vallen.

Hij lag daar slechts 30 à 35 meter van het huis en nu en dan het hoofd angstvallig oplichtende kon hij door het dorre loof zien waar de Duitschers zich bevonden. Toen het vuren in het bosch had ongehouden en de Duitschers zich nabij het huis hadden verzameld, kroop hij uit de groef en sluipende van struik naar heg, bereikte hij een zandpad waar dikke heesters langs stonden. Achter die heesters spoedde hij zich voort en weinige minuten later stootte hij binnen bij.... de Van Zundert's. Voorzichtigheidshalve was hij op eenigen afstand langs de boerderij gevluht om er den schijn aan te geven, dat hij verder doorging, maar toen hij gedekt was door een schuur, was hij teruggekeerd en was hij de boerderij van den anderen kant binnen gegaan. Hij moest „van gedaante verwisselen”. Van Zundert gaf hem een trui die hij haastig aantrok, en toen ging Neefs naar Piet Roovers op de Rith die hem een oude jas gaf en een pantalon, welke hij over de groene broek van zijn boschwachtersuniform aantrok. Van de Rith trok hij in de richting Etten en bij van Nijnatten kreeg hij een pet. Hier bleef hij even om wat te bekomen en hij vroeg of van Nijnatten er op uit wilde gaan om te informeren wie er van zijn gezin waren overgebleven. 'n Half uur later kwam van Nijnatten terug. Vijf kinderen waren nog in leven, doch naar hij had hooren zeggen waren ze alle vijf gewond.

Wat moest Neefs doen? Alle menschen die hem hielpen, waagden hun leven, dat wist hij en dat wisten zij. Hij moest leven als een ongejaagd dier en hij zag maar één oplossing: door de linie naar het front. Maar hij had geen cent op zak en onderweg moest er toch geleefd worden. Hij begaf zich toen naar het landgoed van den heer Henkes dien hij liet waarschuwen en de heer Henkes kwam in het mastboschie waar Neefs zich had verscholen en voorzag hem van geld. Maar de gekregen jas was oud en de voering kapot en Neefs verloor dat geld. Teruggaan durfde hij niet. Hij ging nu naar de Panoehoeve en kreeg daar weer geld en toen ging hij 's nachts op pad naar de Wouwsche Plantage. Bij Putten poogde hij door de Deutsche linie te komen, doch hij kreeg daar de kans niet toe en rondzwervende begon hij aan zijn kinderen te denken. Het was toen als werd hij teruggedreven naar de plaats waar hij had geleefd en zijn gezin uiteen gerukt was geworden en in den avond keerde hij naar de omgeving van het landgoed Vervul bij de Vloeiweide terug.

Hier vond hij onderdak bij Rien Reijgers bij wien hij iets langer dan een week bleef. Maar juist in dien tijd werden er Duitschers op het Vervul gelegerd, en vrouw Reijgers moest voor de moffen wasschen. Neefs zat rustig met de familie te praten toen de Duitschers het huis naderden. Hij kroop schielijk onder het bed en na het waschgoed te hebben afgegeven, vertrokken

de Duitschers weer. Vrouw Reijgers zou voortaan de wasch wel laten halen!

Ongeveer 'n week later, op 'n Zondag, ging Reijgers met zijn vrouw op familiebezoek en Neefs kreeg de sleutel van het huis.... „Als je eten moet hebben weet je den weg.”

Hij scharrelde eenige tijd op het erf rond, en ging toen naar binnen om wat te drinken. En nauwelijks in huis zag hij een Deutsche auto aankomen, met twee moffen met geweren op de spatborden gezeten. Toen de auto het pad naar het huis inzwenkte, vluchtte Neefs langs het achterhuis waarbij hem den tijd ontbrak om de deur opslot te doen. De moffen konden dus zonder moeite in het verlaten huis komen en onderwijl zij de vertrekken doorzochten, vluchtte Neefs verder het bosch in.

Hij sliep dien nacht in een drooge sloot.

Tegen den morgen — de nacht was erg koud geweest — ging hij naar een hoek van het bosch waar hij zich achter een berg stroo buiten den wind in het zonnetje neer zette.

Het was hier 'n eenzame hoek, en nu hij hier wat bekwam vroegen zijn zenuwen om een sigaret. Hij tastte in zijn broekzak en ja!.... hij had shag, vloeitjes en lucifers en hij rolde een sigaret. Hij stak haar aan, deed gulzig 'n paar kalmeerende trekjes en toen zag hij tusschen de boomstammen door twee personen naderen. Neefs dacht dat het boeren waren die gingen melken, doch het waren burgers, onbekenden, die, toen zij hem op eenigen afstand passeerden, in de richting van het bosch wezen.

Neefs stond op, kwam achter de berg van stroo vandaan en zag toen Duitschers die dadelijk begonnen te schieten. Neefs vluchtte achter het stroo om naar den anderen kant van het bosch en liep recht op twee mitrailleurs in. 'n Onderofficier en 'n soldaat namen hem toen gevangen.

„Wat doe je hier?”

Ik loop hier maar wat rond!

„Je papieren!”

Die heb ik niet.

„Het is hier Sperrgebiet en je loopt hier zonder papieren! We knallen je neer!”

Neefs werd meegenomen naar de Zandspui onder Etten en voor 'n paar officieren gebracht. Deze bemoeiden zich nauwelijks met het geval. Zij gaven eenige instructie's en toen werden Neefs de handboeien aangedaan. Er kwam een rijtuig met één paard voorgereden en geëscorteerd door twee Duitschers, waarvan de een met handgranaten was gewapend, en de andere met een kleinen mitrailleur, werd hij op transport gesteld. Hij werd naar Breda vervoerd en afgeleverd aan de Feldgendarmarie in de Westerlaan. Hier verscheen hij voor dezelfde menschen, die het proces van de post aan de Vloeiweide hadden behandeld en door zijn groene uniformbroek was hij daar dadelijk herkend. Er was voorloopig geen verder verhoor noodig. Geboeid werd Neefs naar de Chassékazerne gebracht en in een cel opgesloten. Hij zat daar 'n nacht en 'n vollen dag zonder eten en toen kwam men hem halen. Hij werd onder bewaking van Feldgendarmarie per auto nu naar het politiebureau aan de Veemarktstraat overgebracht, waar hij weer in een cel werd opgesloten.

Den volgenden morgen verscheen hij voor den Ortscommandant die hem met behulp van een tolk (een dame) in verhoor nam.

„Maak nu maar geen smoesjes, we weten wel wat er is gebeurd”.

De Ortscommandant las toen uit een dossier voor, wat zich bij Neefs had afgespeeld, hoeveel menschen hij had geherbergd en zoo al meer.

„Wat deden die menschen bij U?”

„t Waren vrienden van mij, zei Neefs.

„Dat liegt U, het waren partisanen- De heele boel was één terroristenbende.

Jouw vrouw heeft de luitenant dood geschoten".

Nu vloog Neefs op.

„Dat lieg je. Ik weet wie het heeft gedaan, maar dat zeg ik niet.”

Neefs werd toen door een paar S.S.-ers door de kamer heen geslagen en geboeid naar de cel teruggebracht. Den volgende ochtend — het was nog niet eens ochtend, immers pas drie uur — werd Neefs in een auto geduwd en naar Zevenbergen gebracht. De geallieerden waren opgerukt en in Chaam werd reeds gevochten en het transport geschiedde daarom zoo vroeg, omdat de Feldgendarmarie zich reeds gereed maakte Breda te verlaten.

In Zevenbergen werd hij in een gebouw dat hij in het duister niet had kunnen opnemen in een cel opgesloten (hij zat in de kazerne der Marechaussee, maar dat wist hij toen nog niet) en alleer de deur van de cel achter hem dicht ging, werd hem gezegd, dat als hij nog wat te regelen had, hij daar vlug mee moest zijn, want om 5 uur werd hij doodgeschoten.

Zijn antwoord was: ik heb niets meer te zeggen.

Na ongeveer 'n kwartier werd het luikje in de deur opengedaan en 'n vrouwstem vroeg zachtjes wie hij was. De juffrouw bracht toen koffie en boterhammen en zij fluisterde hem toe: „Wacht even Neefs, ik zal iemand roepen.”

Neefs wachtte vol spanning, al begreep hij niet met welk doel de juffrouw er iemand anders bij haalde.

Er verscheen nu een marechaussee die Neefs kende en door het luikje heen drukte deze hem de hand.

„Wacht even,” zei de marechaussee. Toen verscheen er een andere marechaussee die Neefs eveneens kende (later schoten hem hun namen te binnen: **Raats en Verlegh**) en deze zei: „Neefs, maak je niet zenuwachtig, er wordt aan je bevrijding gewerkt. Je moet rustig wachten, want vóór je er uit komt, moeten eerst mijn vrouw en kinderen onder duiken en vanzelfsprekend moeten er, vóór het zoover is, nog wat koffers worden gepakt. 't Zal wel later dan 9 uur worden en daarna moeten wij dan nog natuurlijk voor ons zelf zorgen”.

De uren verliepen traag, en in het begin werd de innerlijke spanning Neefs bijna te machtig. Maar allengs rees er in hem eenig vertrouwen in de komende dingen, en de tijd duurde voor hem toen niet zoo tergend lang meer.

Eindelijk, kwart over 12, werd de celdeur geopend. De twee marechaussee's die reeds „in burger waren gestoken”, kwamen afscheid nemen. Neefs kreeg 'n sigaret ('n North State van voor den oorlog, naar hij opmerkte) en toen werd hem het volgende toegevoegd: „rook deze sigaret nu nog maar op je gemak op, in dien tijd hebben wij dan de beenen genomen. Hier is 'n andere jas die je moet aantrekken en buiten, denk er om, achter tegen den muur, staat een fiets en die is voor jou.

En nu 't beste”.

Deze prachtig fidele kerels, die zoo maar met hun gezin de plaat poetsten, hun heele hebben en houden in den steek lieten en meteen zelf den kogel riskeerden, lieten de deur van de cel op 'n klein kiertje staan en Neefs hoorde hun voetstappen wegsterven.

Hij rookte genotvol zijn North State'tje op, knipte met zijn zakschaartje zijn knevel weg, trok de andere jas aan en wandelde doodgemoedereerd door een lokaal waar Duitschers zaten via de achterdeur naar buiten. Alsof hij niet de geringste haast had om weg te komen, stapte hij op de fiets en toen hij slechts enkele tientallen meters had gereden gaf een onbekende wielrijder hem een sein dat hij hem moest volgen.

Het bleek nu, dat er inmiddels een complete dienst was georganiseerd om Neefs in veiligheid te brengen.

Hij volgde dien wielrijder op 'n 150 à 200 meter en deze loodste hem in de richting Zevenbergsche Hoek. Hier werd hem 'n teeken gegeven dat hij moest

wachten. De wielrijder ging alleen door naar rechts en toen hij even later terug kwam, seinde hij Neefs weer, dat hij moest volgen. Het ging nu in de richting Moerdijk tot den eersten steenweg rechts, en daar werd Neefs in een stal nabij een boerderij weggemoffeld onder het hooi.

„Neefs!” zei de onbekende, die geen minuut verloren liet gaan en subiet weer vertrok, „blijf hier zitten tot morgenochtend 7 uur en kom alleen voor den dag op het wachtwoord Hendrik. Denk er om: „**Hendrik**”.

Na de uitputtende hevige emotie's der laatste dagen sliep Neefs heerlijk, maar naar gewoonte werd hij toch vroeg wakker. Hij bleef onder het hooi liggen tot 's ochtends 7 uur en toen werd er in de stal „Hendrik” geroepen. Er stond nu weer een anderen wielrijder dien hij moest volgen en deze dirigeerde hem weer in de richting Zevenbergsche Hoek. Daar, op het kruispunt, werd dwars overgestoken en nu ging het recht den polder in naar de boerderij, waar de boer reeds stond te wachten. Deze nam Neefs over en de wielrijder reed door. De boer wees Neefs in de schuur een plaats boven op een hoge stapel stroo en nog geen half uur later werd er weer „Hendrik” geroepen. Waarop hij naar een andere boerderij werd geloodst, welke zich maar enkele minuten verder bevond.

De ondergrondse groep welke Neefs bij deze vlucht hielp, rekende er op, dat de Feldgendarmarie haar geheele apparaat in werking zou stellen, om Neefs weer in handen te krijgen, en N.S.B.-ers en geheime agenten waren er maar genoeg, zoodat er met Neefs gesold moest worden om de speurhonden van het eene dwaalspoor op het andere te brengen.

Daar, bij dien boer in de huiskamer, ontmoette Neefs de gebroeders Vonk, zonen van den directeur van de boterfabriek te Beek (N.-Br.) en felle leden van de ondergrondse. Zij gaven Neefs een andere jas om herkenning te bemoeilijken en toen werd hij den polder ingeloodst in de richting van de rivier de Mark. Daar lag een bootje klaar en de gebroeders Vonk zetten Neefs over. Te voet, naast de fiets loopende, volgde hij het spoor van deze broers dat naar de boerderij van Verwijmeren voerde, ten westen van Beek, en daar sliep Neefs twee nachten in bed, 'n zaligheid na zooveel dagen niet uit de kleeren te zijn geweest.

Buitengewoon goed werd hij bij Verwijmeren verzorgd en als er voor den boer het werk op zat, werd de rest van de avonden in een wel nerveuze, doch enthousiaste stemming doorgebracht. Want het verlossende kanongebulder kwam steeds dichterbij en toen Neefs na de tweede nacht wakker werd, zag hij tanks rijden, tanks van een type als hij nog niet had gezien. De Polen hadden den mof verdreven.

Toen nam hij afscheid van de Verwijmeren's en hij fietste naar Beek om de familie Vonk te bedanken.

Waarna hij zich meldde bij de post van de ondergrondse te Breda.

— — —
Wij hadden van deze stof iets anders kunnen maken; 'n boek.

Welk materiaal vindt hier de vaardige hand van den auteur.

Welk een materie ligt hier kwistig opgestapeld voor den geoefenden dramaturg.

Wij hebben ons van litteraire beeldhouwkunst en schilderkunst verre gehouden, zéér verre.

Wij zijn ook niet in onze figuren getreden.

Voor ons paste hier strenge soberheid. Hier ging het om de bloote feiten. Het ging hier niet om litteratuur.

Het ging er om den volke op eenvoudige wijze te vertellen, kort en zake-lijk, welke offers eenige zijner beste zonen hebben gebracht in een tijd waarin verwording en ploertige baatzucht en zelfzucht dermate om zich heen gre-

pen, dat men het bestaansrecht naast de verdere behoorlijke bestaansmogelijkheid van dat volk in twijfel begon te trekken.

Het ging om de waarheid, om de strikte, feitelijke toedracht.

Want er zijn familieleden, aller-naaste familieleden en vrienden en verwanten van deze gesneuvelden in den lande, in thans helaas nog onbevrijd zoowel als in bevrijd Nederland, die ten deele wel en ten deele niet weten, dat de kerels van de Vloeiwei zijn gevallen;

die niet als wij, toevallig!, ter plaatse waren en een blik konden werpen op het leven in hun post;

die niet, als wij, zich vele uren konden onderhouden met Neefs en met diens dochters, met Frie Renard en met Verdaasdonk, met leden van het hechte gezin waartoe „broer” Touw behoorde, met de Van Zundert's en anderen uit de omgeving en die dus zonder dit schriftuur een getrouw relaas zouden missen van de laatste levensdagen der kerels, die nabij de Vloeiwei „een precaire, een zeer precaire post” bezetten. Want al zouden zij een „officieel rapport” ontvangen, dan hadden zij toch nog niet dit schriftuur, waarvan toch stellig gezegd kan worden, dat 't het „officieele rapport” aanvult.

We hebben de feiten zooals wij die zagen en vernamen, strengelijk getrouw weergegeven en wij hebben, alvorens de schriftuur ter perse ging, de copy ter verificatie in handen gegeven van de boven met name genoemden die ooggetuigen waren.

Thans buigen wij eerbiedig het hoofd, en als wij het, ontroerd, weer opheffen, brengen wij met vaste hand een groot saluut aan hen die vielen: den Vaderland getrouwe, tot in den dood!

Ons laatste woord zal er een zijn van troost.

Zelfs het stoffelijk overschot is door de schurken van de S.S. niet ongemoeid gelaten.

Maar toen de gevallenen vervoerd waren van Rijsbergen (waar zij tijdelijk heen waren gebracht) naar Breda, en van de Ginnekenscheide naar Breda, toen heeft daar een eenvoudig man die maar portier is in het Gemeente Ziekenhuis, hun zijn diep respect betuigd in een superbe posthume hulde.

Hij heeft de lijken opgebaard in een chapelle ardente die was opgebouwd uit stralende vaderlandsliefde en inspireerende piëteit.

Hij schikte blanke rozen en fluisterende palmen; hij vleide sereene aronskelken bij vrome kandelabres.

Hij plooidde de zachte warme wade van velours tot een catafalk vol stemmige statigheid; hij schiep een stijlvolle compositie van liefde en van deernis, van hulde en devotie.

Met deze schikking zijner eenvoudige handen heeft hij de chapelle ardente tot een tempel vol bewogenheid gemaakt.

En — waar ieder zich over verbaasde, want men had brute inmenging van de zijde van de S.S. verwacht — in tal van kerken in en rond Breda werden diensten gehouden en heilige missen voor de gevallenen opgedragen en daarbij zonden duizenden en duizenden hun gebeden op.

En de ter aarde bestelling van onze „verzetslieden” werd een stille doch gloedvolle demonstratie van sympathie en dankbaarheid, waarbij toefen en oranje-keurige bloemen, omslingerd van ons rood-wit en blauw vermetelweg werden aangedragen.

Princenhage, Nov. 1944.